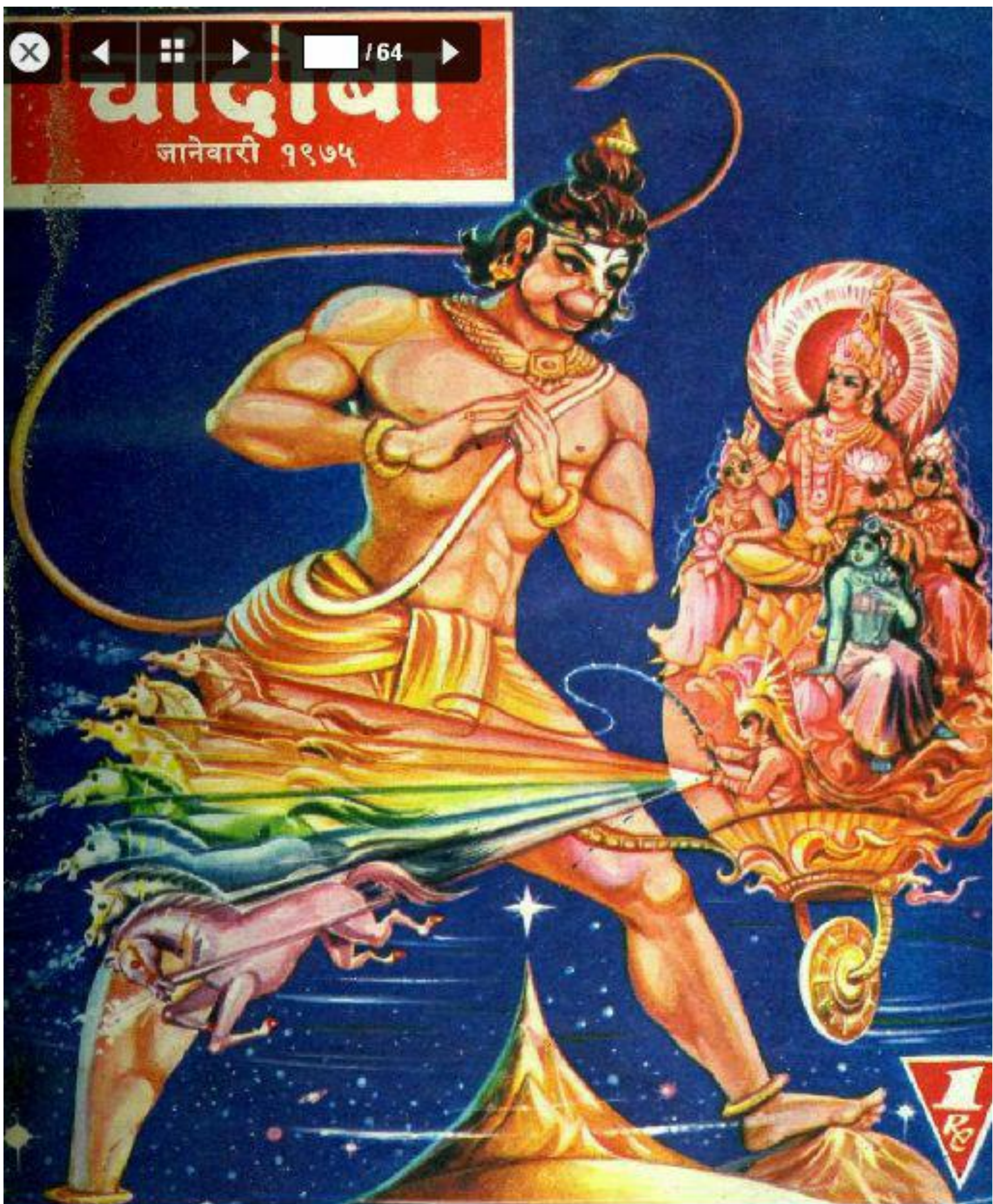

जानेवारी १९७५
1 Re

मित्रभेद

[१७]

कोल्हा सिंहाकडे गेला आणि म्हणाला– "प्रभो! आम्ही सर्व जंगल चाळून काढले. हिंडून हिंडून आम्ही दमलो, एक पाऊलदेखील पुढे टाकणे अशक्य झाले आहे, आम्हांला. आपणांलासुद्धां भूक लागली असेल. आपण मान्य केलेत तर विकटाला ठार करून त्याचे मांस पोटभर मिळेल."

ते ऐकून सिंहाला राग आला. म्हणाला– "काय म्हणतोस, मूर्खा? पुन्हां ते दुष्ट वचन तुझ्या तोंडातून बाहेर येऊ दे तर, तत्काळ मी तुला त्या पापाचे प्राय:श्चित्त देतो. मी विकटाला अभयदान दिले आहे. त्याचा काही विचार? अभयदान हे गोदानाहून, भूदानाहून आणि अन्नदानाहून थोर आहे, असे सांगतात!"

"अभयदान देऊन आपणच त्याला ठार केलेत तर ते पापच ठरेल, हे मी मानतो. परंतु त्याने स्वत: होऊन आपल्या पायांवर पडून, 'मला ठार करा, प्रभो', अशी विनवणी केली तर आपण त्याला ठार करण्यास काय हरकत आहे? महाराजांना ते पसंत नसेल तर आम्हां तिघां पैकी कोणा एकाला खाऊन महाराजांनी जिवंत रहावे. कारण महाराजांनी उपाशी राहणे बरोबर नाही. आपणच भुकेने या जगाचा निरोप घेतलात तर आम्ही तिघे आपल्या चितेवर आपला देह ठेवून प्राणत्याग करू!" कोल्हा म्हणाला.

"बरं बाबा!" सिंह म्हणाला.

कोल्हा बाकी तिघांकडे जाऊन म्हणाला–"आपल्या धन्याचा जीव राहीलसे दिसत नाही. भुकेने पहा त्यांची काय दशा झाली आहे ती. त्यांचा जीव वांचविण्यासाठी आपला जीव द्यायला

पाहिजे."

त्याप्रमाणे चौघे मिळून सिंहाकडे गेले आणि नमस्कार करून समोर उभे राहले. त्यांचे डोळे भरून आले होते. आपले सेवक परत आलेले पाहून सिंहाने त्यांना विचारले–"शिकार मिळाली वाटते एखादी?"

"महाराज, सर्व रान चाळले, परंतु एक तरी जनावर नजरेस आले असेल तर शपथ! म्हणून मलाच आपण आहार म्हणून स्वीकारावे. आपले जीवित जास्त मोलाचे आहे, त्याचे रक्षण करावे. त्यामुळे माझे इहपरलोक दोन्ही सुधारतील!" कावळा म्हणाला.

ते ऐकून कोल्हा म्हणाला–"काय रे तुझा जीव केवढा? तुला खाऊन आपल्या महाराजांची भूक कशी काय मिटणार? याशिवाय तुझी हत्या केल्यास फार मोठे पाप लागते असे शास्त्रे सांगतात. कावळ्याचे मांस असो, कुत्र्याचे मांस असो, ते खाल्याने आरोग्यनाश होतो असे सांगतात. तुझी स्वामिभक्ती वाखाणण्यासारखी आहे, एवढे मी मानतो. तुझी कीर्ती त्रिलोकात व्याप्त होईल. तेव्हां तू बाजूला हो. मी धन्याच्या चरणी निवेदन करावे म्हणतो." असे सांगून कोल्ह्याने, त्याचा जीव घेऊन स्वत:चा जीव वांचविण्याची विनंती सिंहाजवळ केली.

कोल्हा म्हणाला ते ऐकून चित्ता पुढे सरसावला. तोदेखील कटात सामील होताच. म्हणाला–"काय रे कोल्ह्या! काय पण गप्पा मारतोस रे? तुझा जीव तरी केवढा आहे रे? याशिवाय तू नखे असलेला प्राणी असल्याने तू सिंहाच्या जातीतलाच प्राणी झालास. तुला तो कसा काय खाईल?" असे कोल्ह्याला सांगून चित्ता सिंहाला म्हणाला–"मालक! आपला अनमोल जीव वांचविण्यासाठी आपण मला खावे आणि मला इहलोकी शाश्वत कीर्ती व परलोकी शाश्वत सुखप्राप्ती होईल असे करावे."

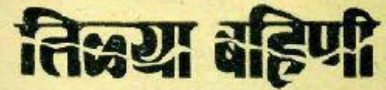
इतर प्राणी जे म्हणाले ते ऐकून उंट विचार करू लागला–"या तिघांनी मनाचा

केवढा थोरपणा दाखविला? तरी सिंहाने त्यांच्या पैकी एकाला देखील ठार केले नाही. म्हणून आतां मी धन्यांजवळ विनंती करतो की त्यांनी माझा जीव घ्यावा!"

असा विचार करून उंट उघड म्हणाला–"अरे ए चित्त्या! तू फार काहीतरी बोलून गेलास. तूदेखील नखे असलेलाच प्राणी नाहीस का रे? आपले धनी मग तुला कसे काय खातील? तू हो बाजूला. मीदेखील विनंती करावी म्हणतो." असे म्हणत उंट पुढे येऊन नमस्कार करून सिंहाला म्हणाला–"हे तिघे आपल्याला पुरेसा आहार होऊच शकत नाहीत म्हणून आपण माझा जीव घेऊन आपला अनमोल जीव वांचवावा. धन्यासाठी प्राणार्पण करणाऱ्यांना ज्या स्वर्गसुखाचा लाभ होतो, तो यज्ञ करून, योगसाधना करून देखील मिळणे अशक्य आहे असे सांगतात."

उंटाने ते म्हटल्याबरोबर सिंहाने खूण केली. लगेच कोल्हा व चित्ता उंटावर तुटून पडले व त्याला ठार केले. त्याचे सेवक सर्वांनी आपला जीव वांचविला.

संजीवकाने दमनकाला ती गोष्ट सांगितली व म्हणाला–"तेव्हां कोणीतरी कट करून दुष्ट हेतूने सिंहाचे कान माझ्याविरुद्ध भरले असावेत अशी मला शंका वाटते. चांगले मंत्री असलेल्या वाईट राजापेक्षा वाईट मंत्री असलेला चांगला राजा अगदी निरुपयोगी व कुचकामाचा असतो. घारींना मंत्री नेमणाऱ्या हंसापेक्षा, हंसांना मंत्री नेमणारी घार पुष्कळ बरी! कोणीतरी दुष्टांनी माझ्याविरुद्ध पिंगळकाच्या मनात विष कालविले आहे. आतां मी काय करायचे हा माझ्यासमोर प्रश्न आहे. झुंज देण्याव्यतिरिक्त मला दुसरा उपाय दिसत नाही. गोड बोलणे, भेटी देणे, कट करणे अगदी निरुपयोगी ठरले आहे. साम, दाम, भेद निरुपयोगी ठरले आहेत तेव्हां झुंज किंवा युद्ध होणार, चुकत नाही. त्यांत हारलो तर स्वर्ग मिळेल, जिंकलो तर सुखाने पुढील आयुष्य घालवीन."

[५]

[दानशील महाराजांनी आपल्या तिळ्या मुलींना लागोपाठ तीन वर्षे भूगृहात ठेवून त्यांच्या संरक्षणाची व्यवस्था केली. आतां फक्त चोवीस तासात असं काय घडणार आहे, असें समजून थोडी घाई केली आणि त्यांना बाहेर आणले. लगेच तीन घारींनी येऊन तिघां राजकन्यांना उचलून नेले. राजा व राणी शोक करू लागलीं. पुढे–]

काही वेळाने दानशील राजाचा दुःखावेग थोडा ओसरला. परंतु राणी, ती कठोर वार्ता ऐकून जी बेशुद्ध होऊन पडली ती शुद्धीवर आली नाही. मुलींबरोबर राणीच्या जिवाचे काही बरेवाईट होते की काय या विचाराने राजा काळजीत पडला. दुष्ट ग्रहांपासून मुलींना वांचविण्यासाठी राजाने केलेला उपाय फार उपयोगी ठरला होता. कोणत्याही प्रकारचे अनपेक्षित संकट ओढवले नव्हते. दुष्ट ग्रहांना दोष देण्यासारखे, दैवाला नावे ठेवण्यासारखे, काही घडले नव्हते. म्हणून राजा स्वतःलाच दोषी मानीत होता.

"तीन वर्षे कशीतरी दिवसरात्र मोजून घालविली आणि मुलींच्या मनाचे समाधान करून निर्विघ्नपणे सर्व कष्टाचे दिवस घालविले; परंतु ऐन वेळी बुद्धी भ्रष्ट कशी झाली? त्यांना घरी आणून त्यांच्या

आईची भेट घालून द्यायची दुर्बुद्धी कशी काय झाली? या सर्व पापाला मीच एकटा कारण झालो! मी स्वतः होऊन मूर्खा-सारखा वागलो आणि आपल्या हाताने आपल्या मुलींना आणून घारींच्या हातात दिले. किती हा मूर्खपणा? दुर्दैवच माझे! राणीला सुद्धां मी या मूर्खपणामुळे घालवून बसतो की काय?" वगैरे विचार करून राजा पश्चात्ताप करू लागला. चारी बाजूला राजपरिवारांतील लोक, मंत्री वगैरे मंडळी तासन्तास परस्परांची तोंडे पहात किंकर्त्तव्यविमूढ स्थितीत बसून होती. कित्येक तास लोटले तरी राणीला शुद्ध न आलेली पाहून सर्व काळजीत पडले.

निरनिराळ्या प्रकारे औषधोपचार करून त्यांनी राणी शुद्धीवर येते का पाहिले व शेवटी त्यांच्या प्रयत्नाला यश आले. सर्वांना हायसे वाटले. परंतु तो आनंद फार वेळ राहला नाही. राणीं शुद्धीवर आली खरी, परंतु त्या असह्य दैवाघाताने तिला बुद्धिभ्रम झाल्यासारखे झाले. ती ओरडू लागली–"कोठे आहेत मुली? कोठे लपवून ठेवले आहेत त्यांना? बोला, सांगा!"

"यापुढे मी कधी खोटे बोलेन का तुझ्या जवळ? मी मुलींना कोठे लपवून ठेवले नाही. घारी त्यांना उचलून घेऊन गेल्या. माझ्या बोलण्यावर तुझा विश्वास नसेल तर, पहा, हे सर्व नोकरचाकर तुझ्यासमोर आहेत, त्यांना विचार!" राजा राणीची समजूत घालू लागला.

परंतु राणी कोणतीही गोष्ट समजून घेण्याच्या मनःस्थितीत नव्हतीच. म्हणाली–"तुम्ही सर्व एक आहांत! मला तुमच्याशी काही काम नाही. मीच जाते, मी आपल्या मुलींना शोधून हुडकून काढते. जाऊं द्या मला!" असे म्हणत उठून ती चालू लागली.

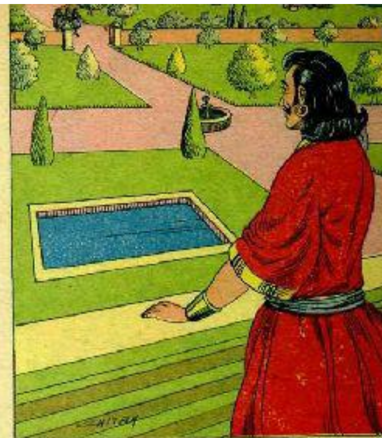
राजाला राणीचा प्रत्येक शब्द हृदयाला चटके दिल्यासारखा वाटत होता. त्याला

राजा त्यांच्याकडे पाहू लागला.

राजवैद्याने बराच विचार करून राणीला एक औषध दिले. त्यानंतर राणी शांत होऊन एकाद्या मूर्तीसारखी स्वस्थपणे पडून राहली.

त्यानंतर राजवैद्याने राजाला एका बाजूला बोलावून नेले व म्हणाला–"महाराज! राणी सरकारांना कोणत्याही प्रकारचा शारीरिक आजार नाही. जो आजार आहे, सर्व मानसिक आहे. त्या-साठी आपण सर्वांनी मिळून प्रयत्न करून राजकन्यांना परत आणणे हा एकच उपाय आहे. आपण हे काम जमेल तितक्या लौकर केले पाहिजे. राणी सरकारांची तब्येत मुलींना पाहतांच सुधारेल. म्हणून काय वाटेल तो प्रयत्न करून किंवा वाटेल तो खर्च करून मुलींना शोधून काढले पाहिजे. यासाठी आपण प्रयत्नांची परा-काष्ठा केली पाहिजे. राणी सरकारांच्या प्रकृतीची सर्व जबाबदारी महाराजांनी माझ्यावर टाकावी."

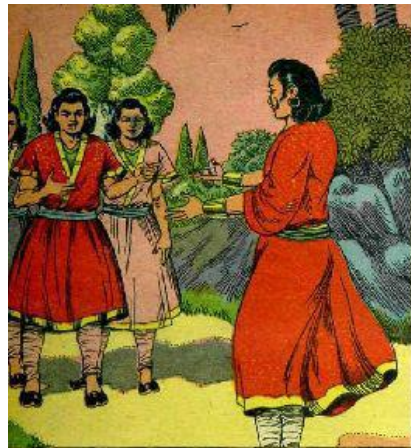
"ठीक! मी आतांच दवंडी पिटवून जाहीर करतो. तुम्ही राणीच्या प्रकृतीकडे लक्ष द्या. म्हणजे मी निश्चितपणे बाकी कामें करू शकेन." राजा म्हणाला.

राजाने म्हटल्याप्रमाणे आपली सर्व धन जन शक्ती मुलीच्या शोधार्थ लावण्याचे ठरविले. पुन्हां देशदेशांतर फिरून मुलीच्या शोधार्थं लोक निघाले. मुली कोठे आहेत हे येऊन जो कळवील त्याला आपले राज्य देण्याचे वचनदेखील राजाने दिले.

* * *

दिवसामागून दिवस आणि महिन्या-मागून महिने लोटले. परंतु मुलींच्या शोधार्थ गेलेल्यापैकी एक जणही परतला नाही. दवंडी ऐकूनही कोणी ते काम पुरे करण्याची हमी द्यायला पुढे आला नाही. ते सर्व पाहून राजाला वेड लागल्यासारखे

झाले. तिकडे राणीच्या प्रकृतीतही काही सुधारणा झाली नाही.

एके दिवशी उजाडतांच राजा आपल्या तिसऱ्या मजल्यावर येरझाऱ्या घालीत विचार करीत असतां दूरून त्या अंधुक उजेडात कोणी तरी तिघे एकाच सारखे दिसणारे महालाच्या बाजूला येत असलेले राजाला दिसले. ती तिघं मुलेच होती. तिघांची उंची एकच, बांधा एकच, जणुंकाही एकाच सांच्यातून काढलेल्या तीन मूर्ती.

अंधुक प्रकाशात राजाला स्पष्ट दिसले नाही आणि त्या तिघी आपल्याच मुली असाव्या असे राजाला वाटले आणि राजा लगबगीने खाली उतरून ती मुले येत होती

पाहतो तर त्या मुली नव्हत्या, मुले होती. त्यांच्या रूपात साम्य पाहून राजाच्या मनात एक विचित्र शंका आली.

"कदाचित माझ्या मुली त्या दुष्ट ग्रहांच्या दुष्टपणाने मुले तर झाली नसतील?" असा विचार करून राजा त्यांच्याकडे जास्त बारकाईने पाहू लागला.

आशा व निराशा या दोन्ही भावनांच्या बदलत्या लहरी राजाच्या चेहऱ्यावर विचित्रपणे उमटत असलेल्या पाहून त्या तिघांपैकी एक जण राजाकडे चकित होऊन कुतूहलाने पाहू लागला. शेवटी राजालाच राहवले नाही व विचारू लागला–"कोण रे बाळांनो तुम्ही? कोठून आलांत, इकडे कसे काय आलात?" वगैरे एकामागून एक प्रश्न राजा करू लागला.

आपल्याला प्रश्न विचारणारा स्वत: राजाच असेल याची कल्पनादेखील त्या मुलांना नव्हती. कारण त्या वेळी राजाच्या अंगावर राजवस्त्रे किंवा राजचिह्ने नव्हती. त्या शिवाय तोंडावर तेज किंवा ओज काहीच उरलेले नव्हते. त्या वेळी तो एखाद्या साध्या माणसासारखा दिसत होता. कोणी असो, परंतु त्याने विचारलेल्या प्रश्नांची उत्तर द्यायलाच हवी, असा विचार करून मुले म्हणाली–"इकडून

राजाने दवंडी पिटविली ती ऐकून आम्ही आलो."

"अस्सं! तर चला, मला त्यांच्याकडेच जायचे आहे. मी महाराजांकडे तुम्हांला घेऊन जातो." असे सांगून राजा त्यांना बरोबर घेऊन राजवाड्यात आला.

नंतर त्याने तिघांना बसायला आसने दिली आणि स्वत: सिंहासनावर बसून म्हणाला–"बाळांनो! तुम्हांला महाराजांना भेटायचे आहे, म्हणालात नाही का? बोला तर महाराज तयार आहेत." असे म्हणत राजाने बाजूला ठेवलेला राजमुकुट उचलून स्वत:च्या डोक्यावर ठेवला.

ते पाहून त्या तिघां पैकी एक जण म्हणाला–"म्हणजे, आपणच महाराज होय?" असे म्हणत तो उभा राहिला आणि त्याने नम्रपणे राजाला नमस्कार केला. पाठोपाठ इतर दोघांनी उठून लवून नमस्कार केला.

"होय बाळांनो! तुम्ही भेटायला आलात तो दुर्दैवी राजा, मीच! मला तुम्ही ओळखले नाहीत त्यात तुमची काहीच चूक नाही. माझी अशीच विचित्र परिस्थिती आहे. बरं ते असू द्या, प्रथम तुम्ही कोण, कशासाठी आलात वगैरे गोष्टी सांगा." राजा म्हणाला.

राजाने विचारले त्या प्रश्नाचे उत्तर द्यायला, राजाला सर्वांत प्रथम नमस्कार

करणारा मुलगा उभा राहला. म्हणाला– "भद्रपुरीच्या एका गरीब बाईची आम्ही मुलं आहों. माझे नाव उजेड; याचे नाव काळोख आणि याचे नांव सायंकाळ."

राजाला ते उत्तर ऐकून आश्चर्याबरोबर हंसू आले. त्याने विचारले–"अशी काय रे ही नावे? सायंकाळ, काळोख आणि उजेड म्हणालास नाही का? विचित्रच वाटली बुवा! ही नावे ठेवायला काही कारण होते का?"

ते ऐकून उजेड म्हणाला–"महाराज! आमचा जन्म आमच्या आईच्या पोटी एकाच दिवशी झाला. हा संध्याकाळी जन्मला, त्यानंतर हा मध्य रात्री जन्मला आणि मी उजाडल्यावर जन्मलो. तिघे एकाच साच्यात ओतून काढल्यासारखे असल्यामुळे आमच्या आईने कोणते नाव ठेवले तर बरं होईल असा विचार करून शेवटी आम्ही जन्मलो त्या वेळेला अनुकूल असे नाव तिने ठेवण्याचे ठरविले आणि सायंकाळ, काळोख व उजेड अशी नावे ठेवली."

"छान! चांगली नावे आहेत. म्हणजे तुम्ही तिळी मुलं आहांत तर! काय पण योगायोग! तिळ्या मुलींना शोधायला तिळी मुलं आली आहेत. दैवयोगच असावा!" असे म्हणत राजाने त्या तिघांना जवळ बसवून घेतले व म्हणाला–"बरं तर तुम्ही इकडे निघाल्याचे तुमच्या आईला माहीत आहे का?"

ते ऐकून उजेड नाव असलेला मुलगा म्हणाला–"माहीत कां नसेल? आम्ही आपल्या विचारल्याशिवाय कोणतेही काम करीत नाही. तिने मान्य केल्यावरच आम्ही निघालो आणि इकडे आलो. परंतु आपल्या वृद्ध मातेला घरी एकटीला सोडून तुम्ही कसे काय आलात असे आपण साहजिकच विचाराल. त्याला देखील कारण आहे. आम्ही जन्मलों त्या त्या वेळचे विशेष की काय कोण जाणे, सायंकाळी जन्मला त्याला जास्त उजेडात किंवा जास्त काळोखात [illegible] काळोख पडेपर्यंत हा निर्भयपणे हिंडू फिरू शकतो. त्याला तेवढ्या अंधुक प्रकाशातच दिसते. इतर वेळी त्याला जवळ जवळ मुळीच दिसत नाही.

"आतां काळोख नांवाच्या माझ्या भावाला उजेड मुळीच सहन होत नाही. प्रकाशात त्याला मुळीच दिसत नाही. म्हणजे काळोख्या रात्री याला छान दिसते व सर्व कामे करतां येतात. आतां माझे असे आहे, चांगले उजाडल्याशिवाय मला बाहेर निघणे अशक्य असते. काळोख पडण्या पूर्वी घरी परतावे लागते. आमच्यातल्या या तीन विचित्र अवगुणांचा विचार करूनच आम्ही तिघांनी इकडे येण्याचे धाडस केले. याशिवाय राजकन्यांना शोधून काढणे तितके सोपे नाही हे आम्हांला कळते. आमच्या पैकी एकाच्याने ते असाध्यच आहे हे देखील ओळखून आम्ही तिघे परस्परांना मदत करू शकू या विचाराने तिघे आलो. तिघे तीन वेळां डोळ्यात तेल घालून पहात राहलो तर येईल कदाचित यश आम्हांला. आम्ही नक्कीच यशस्वी होऊ असेच आम्हांला वाटते आहे. म्हणून आम्ही आपल्या आईला एकटी सोडून आलो, नव्हे, आम्हांला तिला सोडून यावे लागले."

राजा म्हणाला–"छान! तू बोललास ते ऐकून मला आनंद झाला. तुम्ही आपल्या आईची फिकिर करण्याचे कारणच नाही.

मी तिला बोलवून घेतो. आमच्या बरोबर ती या महालात राहील."

"याहून ज्यास्त आम्हांला काय पाहिजे?" तिघे आनंदाने म्हणाले. राजाने आपल्या नोकरांना पाठवून त्या मुलांच्या आईला बोलवून घेतले. राजाचे औदार्य पाहून त्या म्हातारीला देखील परमानंद झाला.

राजा म्हातारीला म्हणाला–"ताई! तुमच्या मुलांच्या तोंडी तुमच्या घरची सर्व हकीगत मला कळली. यांच्यासारखी धैर्यवान व साहसी मुले तुम्हांला आहेत, भाग्यवान आहांत तुम्ही!" असे म्हणत राजाने त्या म्हातारीला धीर दिला.

तिच्या परवानगीने राजाने मुलांची नांवे थोडी बदलून संध्याकुमार, निशीथ आणि उदयन अशी ठेवली. मुलाच्या आईने आनंदाने ती गोष्ट मान्य केली. दुसऱ्याच दिवशी त्या तिघां मुलांना राजाने बेताच्या तीन तलवारी व कटारी दिल्या आणि तिघांना प्रत्येकी एक घोडा द्यायला घोड्यांची निवड करण्यासाठी अश्वशालेत गेला. [illegible] घोड्यांची निवड केली. उदयनला सूर्य-कान्तीसारखा चकाकणारा पांढरा शुभ्र-घोडा दिला. निशीथला कृष्णवर्ण घोडा दिला आणि संध्याकुमाराला तांबूस रंगाचा घोडा दिला.

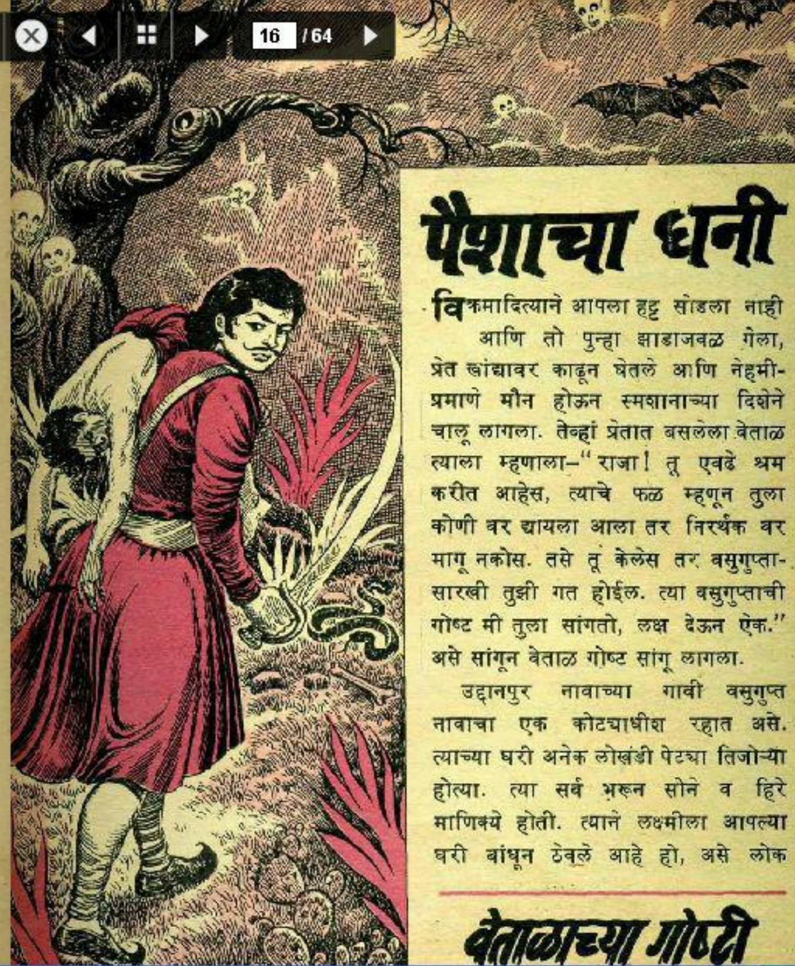
एका सुमुहूर्तावर पांढऱ्या घोड्यावर उदयन, कृष्णवर्ण घोड्यावर निशीथ आणि तांबूस घोड्यावर संध्याकुमार बसून सुहासिनी, सुभाषिणी आणि सुकेशिनी या तिळ्या राजकन्यांच्या शोधार्थ निघाले.

ते निघण्यापूर्वी राजाने तीन काळे झेंडे मागविले आणि ते घोड्याच्या समोरच्या भागाला बांधविले. राजा म्हणाला–"माझ्या मुलींना घेऊन तुम्ही तिघे ज्या वेळी याल त्या वेळी हे झेंडे काढून फेकून द्या."

त्या नंतर मुलांनी आपल्या आईला आणि राजाला नमस्कार केला आणि दोघांचा आशीर्वाद घेऊन ते निघाले.

(क्रमश:)

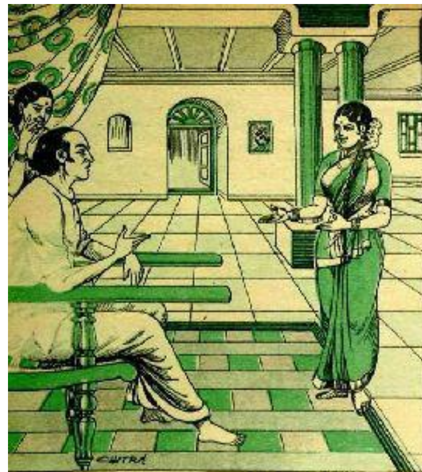

पैशाचा धनी

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही आणि तो पुन्हा झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमी-प्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा! तू एवढे श्रम करीत आहेस, त्याचे फळ म्हणून तुला कोणी वर द्यायला आला तर निरर्थक वर मागू नकोस. तसे तू केलेस तर वसुगुप्ता-सारखी तुझी गत होईल. त्या वसुगुप्ताची गोष्ट मी तुला सांगतो, लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

उद्दानपुर नावाच्या गावी वसुगुप्त नावाचा एक कोट्याधीश रहात असे. त्याच्या घरी अनेक लोखंडी पेट्या तिजोऱ्या होत्या. त्या सर्व भरून सोने व हिरे माणिक्ये होती. त्याने लक्ष्मीला आपल्या घरी बांधून ठेवले आहे हो, असे लोक

वेताळाच्या गोष्टी

म्हणत. त्याचा मुलगा बापासारखाच व्यापारधंद्यातच पडला आणि बापाचा अर्धा-अधिक भार संभाळू लागला.

वसुगुप्ताला पैसे मिळवून जमा करण्यापलीकडे या जगात दुसरे काही दिसत नसे. त्याला इतर कोणत्याही गोष्टीची आवड म्हणून नव्हती. एक पैदेखील व्यर्थ खर्च करणे त्याला पटत नसे. प्रत्येक लहानसहान गोष्टीकडे तो बारकाईने लक्ष ठेवी व पैसे वांचवी. वसुगुप्त, त्याची बायको, मुलगा व सून अशी चार जणेच त्याच्या कुटुंबात होती. त्यांचे जेवणखाण अगदी साधे असे. वसुगुप्त, शक्य होईल तितका मितव्यय राखण्याचा आग्रह करी. खाण्या-

त्याला पैसा खर्च करणे मुळीच आवडत नसे.

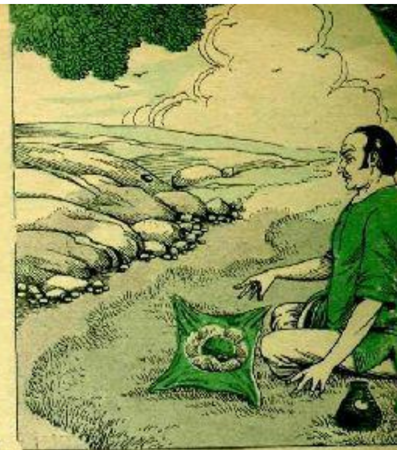
त्याच्या कुटुंबियांनी ह्या सर्व गोष्टी निभावून घेतल्या. परंतु वसुगुप्ताला नातू झाल्यावर काही कोडकौतुक करण्याचे आजीच्या मनात आले. बारसे थाटांत करण्याचे तिने ठरविले. परंतु तिने ती गोष्ट वसुगुप्ताजवळ काढली तेव्हां तो चिडून म्हणाला—"मेजवान्या आणि देखावा हवा कशाला? त्यांत होणारा खर्च सर्व व्यर्थच नाही का? नातू झाला आपल्याला, आनंद झाला. आपण चौघे होतों, आतां पांच जण झालों. त्याबरोबर खर्च वाढला की नाही? म्हणजे मिळकतदेखील वाढली पाहिजे. जो व्यापार चालू आहे मुलगा पाहील. मी कोठेतरी जाऊन मिळकत वाढवितां आली तर पाहतो."

आपली सुनबाई हुशार आहे, हे त्याला माहीत होते, म्हणून त्याने तिलाच विचारले—"सुनबाई! काय वाटते तुला?"

ती आपल्या सासऱ्याला म्हणाली—"कोठेतरी जाऊन जास्त पैसे मिळवून आणतों, म्हणतां आहां तर ते पुरे केल्याशिवाय तुम्ही राहणार नाही. तुम्हांला मी सल्ला काय देणार? लहान तोंडी मोठा घास होईल तो. वाटेत खायलाप्यायला मी काही फराळाचे करून देते."

सासऱ्यासाठी, केशर, वेलची वगैरे घालून साखरभात करून दिला आणि प्यायला नुसते पाणी काय द्यायचे असा विचार करून सरबत तयार करून एका बुदल्यात घालून दिले.

सुनबाईने तयार करून दिलेले फराळाचे सामान व बुदली घेऊन वसुगुप्त प्रवासाला निघाला. त्याला पायी चालायची संवय नसल्यामुळे थोडे चालून गेल्यावर तो दमला. रस्त्यात घडीभर विश्रांती घ्यावी म्हणावे, तर कोठे झाडदेखील नव्हते. ओसाड वाळवंट होते. तरी चार पावले पुढे कशीबशी टाकली आणि सुदैवाने दूर एक झाड दिसले तेथपर्यंत तो चालत गेला. आतांमात्र एक पाऊलदेखील पुढे टाकणे त्याला अशक्य वाटू लागले. तहानेने जीव कासावीस झाला होता. म्हणून तो त्या झाडाच्या सावलीत बसला. आतांच कशाला खायचे, थोडे पाणी पिऊन घ्यावे या विचाराने त्याने बुदल्यातले पाणी एक घोटभर तोंडांत हलकेच ओतले. 'हे काय, पाणीं गोड कसे? हे तर सरबत दिसते आहे. झाला की नाही व्यर्थ खर्च!' त्याने बुदली बाजूला ठेवून दिली आणि फराळ करण्याच्या विचाराने पुरचुंडी सोडून पाहिली तर साखरभात. केशराचा व वेलचीचा वास

मन मोहून टाकीत होता. तो विचार करू लागला—'सुनबाई हुशार असेल असे वाटत होते मला. पण अनाठायी खर्च केला की तिने. माझ्यासमोर तिने सरबत साखरभात करून पैसा पाण्यासारखा खर्च केला तर माझ्या मागे काय करील, देवच जाणे.' त्याने तो साखरभात कावळ्याला घातला आणि बुदलीतले सरबत झाडाखालच्या बिळात ओतले.

दुसऱ्या क्षणाला त्या बिळातून एक काळा नागसाप बाहेर आला व आपली फडा उभी करून त्याच्याकडे एकाग्र होऊन पाहू लागला. वसुगुप्ताच्या सर्वांगाला घाम सुटला. एकाएकी त्याच्या अंगात कोठून

शक्ती आली कोणास ठाऊक तो उठला आणि खूप जोराने पळू लागला. अगदी दम लागला तेव्हां तो एका जागी धापा-टाकीत थांबला. तो साप त्याचा जणुंकाही पाठलाग करीत येत असलेला वसुगुप्तला दिसला. जिवाची आशा सोडून तो डोळे मिटून उभा राहला.

"अहो, जरा उठाना! तुम्हांला एक वर देऊन जावे, म्हणतो." असा आवाज त्याला ऐकू आला.

मागेपुढे करीत त्याने किलकिल्या डोळ्यांनी पाहिले तर त्याला त्याच्या अगदी शेजारी एक अत्यंत सुंदर तरुण दिसला. सापाचा पत्ताच नव्हता.

आणि त्याने त्या तरुणाला विचारले–"कोण रे तू?"

"मी नागराजाचा मुलगा आहे. त्या झाडाखालच्या बिळात मी राहातो. तहानेने माझा जीव कासावीस झाला होता तेव्हां तुम्ही गोड सरबत बिळात घालून माझा जीव वांचविलात. तुम्ही काय मागाल तो वर मी देईन." तो युवक म्हणाला.

"माझ्या आयुष्यात मला एकच एक इच्छा आहे. मी सुखरूप घरी परत पोचूं शकलो तर तोच मोठा वर होईल!" वसुगुप्त म्हणाला.

"तसं नाही चालायचे. तुम्ही कोणता तरी वर माझ्याकडून मागून घेतल्याशिवाय मी तुम्हांला येथून जाऊ देणार नाही." तो तरुण युवक म्हणाला.

वसुगुप्त थोडा विचार करून म्हणाला–"एक काम करू या का? आमची सुनबाई फार हुशार आहे. तू माझ्याबरोबर माझ्या घरी चल. आमची सुनबाई म्हणेल तो वर मी मागून घेईन. तो वर देऊन मग तू आपल्या वाटेने जा."

तो तरुण युवक "बरं!" म्हणाला. दोघे वसुगुप्ताच्या घरी आले.

वसुगुप्ताने आपल्या सुनबाईला बोला-वून घडलेली सर्व गोष्ट सांगितली व

सरबत करून दिले होतेस ना, म्हणून हा मुलगा एक वर मागून घ्या असा आग्रह करतो आहे."

सुनबाई काही उत्तर देणार तेवढ्यात मध्येच तिची सासू म्हणाली–"काय हो, खूप दौलत मागून घ्यावी, नाही का?"

वसुगुप्ताला थोडा राग आला. म्हणाला–"धनदौलतीला काही मर्यादा? त्याशिवाय धनदौलतच मागून घेतली तर धनदौलत मिळविण्याच्या प्रयत्नात जो आनंद मिळतो तो काय मिळणार?"

इतक्यात त्याची सून म्हणाली–"मामंजी! तुम्हांला हरकत नसेल व पसंत पडले तर मी सुचविते."

"बोल मुली, बोल, काय मागू?" वसुगुप्ताने विचारले.

"आपल्या धनाचे मालक तुम्ही व्हावे, असा वर मागून घ्यावा." वसुगुप्तची सून म्हणाली.

वसुगुप्ताला हंसू आले. त्याच्या धनाचा मालक तोच तर आहे. तो नाही तर इतर कोण मालक आहे, त्याचा? तरी त्याने त्या तरुणाजवळ सुनेने सुचविलेला वर मागितला.

"तथास्तु!" म्हणत तो तरुण अंतर्धान पावला.

काही दिवस लोटल्यावर वसुगुप्ताच्या स्वभावात बदल होत गेल्याचे दिसू लागले. पैशाचा लोभ व हावरेपणा त्याच्या स्वभा-वात कमी होत गेल्याचे स्पष्ट दिसू लागले. त्याने आपल्या किल्ल्यांचे जुडगे आपल्या बायकोला दिले व म्हणाला–"घरात गृहिणीचे राज्य असले पाहिजे. घरांत कशासाठी किती खर्च करायचा वगैरे गोष्टी तूच पहात जा. घरात कोणत्याही गोष्टीची उणीव राहता कामा नये. पैसा मिळवायचा तो सुखासाठी खर्च करायचा नाही तर त्याची गरजच काय?"

काही काळ लोटल्यावर त्या प्रदेशात दुष्काळ पडला. वसुगुप्तने आपले धान्याचे

कोठार खुले करून गोरगरिबांना धान्य वांटले. पोटासाठी मूठभर तांदूळ मागायला आलेल्याला त्याने रिकाम्या हाताने पाठवू नका, असे घरातल्या सर्व लोकांना बजावून सांगून ठेवले. थोड्याच दिवसांत तो एक थोर दानी म्हणून प्रसिद्ध झाला.

वेताळ येथवर गोष्ट सांगून म्हणाला– "राजा! मला अनेक गोष्टींची शंका आहे. वसुगुप्ताची सून हुशार असती तर तसा निरर्थक वर मागून घ्यायला तिने सांगितले नसते. तरमग वसुगुप्ताने तो वर कां मागून घेतला? त्या वराचा आणि त्याच्या स्भावात झालेल्या बदलाचा परस्पर काय संबंध होता, मला नाही कळले. या सर्व शंकाचे समाधानकारक उत्तर माहीत असून ही तू दिले नाहीस तर तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायावर लोळू लागतील."

ते ऐकून विक्रमार्क म्हणाला–"सुनेने मागायला सांगितलेला वर निरर्थक आहे, [illegible] आहे. तरी तरुण युवकाला काहीतरी करून निरोप द्यावयाचा होता, म्हणून त्याने तो वर मागितला. परंतु तो निरर्थक वर होता असे मात्र नाही. वसुगुप्त वर मागेपर्यंत आपल्या धनाचा दास-गुलाम-होता. आपल्या आयुष्यात त्याला धनाशिवाय दुसरे काही दिसतच नव्हते. जमविलेल्या धनाचा तो रक्षक शिपाई, एक नोकर तर होता. धनच त्याच्यावर मालकी गाजवीत होते. त्याने आपल्या सेवकाला गोड धोड खाऊ दिले नाही की, पोटभर जेवू दिले नाही. स्वस्थपणे झोपदेखील येऊ दिली नाही. वर मिळल्यानंतर तो आपल्या धनाचा मालक झाला. वर मिळतांच त्याच्या मनावरची धनदौलतीची बंधने तटातट तुटली व तो मुक्त झाला."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होतांच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

काळी मुलगी

रतनपूरचा राजा बोपदेव हा एक थोर राजा होऊन गेला. त्याची राणी इंदुमती उत्तम गृहिणी होती. त्यांना अपत्य नव्हते. पंधरा वर्षे काही मूलबाळ झाले नाही तेव्हां राणी पुत्र प्राप्तीसाठी अनेक व्रते अनुष्ठाने करून ही यश न मिळाल्यामुळे फार दु:खी झाली. प्रजेने देखील नवस केले की गादीला कोणी तरी वारस व्हावा. परंतु सर्व प्रयत्न अयशस्वी ठरले.

त्याच सुमारास राजवाड्यात एक साधू आला. तो राजाला एकांतात भेटून म्हणाला–"राजा, तू गेल्या जन्मी केलेल्या पापाचे फळ म्हणून तू निपुत्रिक झाला आहेस. त्या पापाचे प्राय:श्चित्त म्हणून तू दोन वर्षे राज्य सोडून हिमालयात जाऊन तपश्चर्या केलीस तर खात्रीने देवाची कृपा होऊन तुला संतानप्राप्ती होईल."

साधूने दिलेल्या उपदेशाप्रमाणे बोपदेवाने राज्यकारभार राणीला पहायला सांगितले आणि साधूबरोबर हिमालय पर्वतात जाऊन तपश्चर्या करू लागला. ऊन, वारा, पाऊस कशाची पर्वा केल्याशिवाय त्याने दोन वर्षे तपश्चर्या केली.

दोन वर्षे पुरी झाल्यावर बोपदेवाकडे तो साधू आला व म्हणाला–"राजा! तुझी तपश्चर्या पूर्ण झाली. आतां तू घरी परत जा. मी देतो ते धनुष्य व बाण घेऊन जा. तुझ्या वाटेवर तुला एक पुष्पवाटिका लागेल. तीत तुला रंगारंगाची रानडुकरे आढळतील. त्यापैकी कोणत्यातरी एका डुकराची या बाणाने शिकार करून त्याचे मांस आपल्या राणीला खायला दे. तुला अपत्यलाभ होईल."

बोपदेव ते धनुष्यबाण घेऊन निघाला. तो पुष्पवाटिकेच्या मधून जाऊ लागला

तेव्हां त्याला पांढरी, काळी रानडुकरे कळपाने धावत असलेली दिसली. त्याने सोडलेला एक बाण एका काळ्या रान-डुकरीला लागला. त्याने तिचे मांस राणीला खायला दिले. थोड्याच दिवसात राणी इंदुमती गरोदर असल्याचे कळले.

राजाला आनंद झाला. त्याला मुलगा होणार अशी स्वप्नेदेखील पडू लागली. त्याच्या राज्यात सर्व लोक गोरे पान, चंपई रंगाचे होते, परंतु त्याला मुलगी झाली, ती काळी होती.

तिला पाहून सर्व राजाप्रजा निराश झाले. फक्त वडीलधारी मंडळी म्हणाली– "राजाला इतक्या उशिरां का होईना, एक अपत्य झाले ना, ते पुरे नाही का ?"

[illegible]पदेव मात्र फार दुःखी होऊन म्हणाला– "[illegible] वर्षे तपश्चर्या केली ती याच काळ्या मुलीसाठी का ?"

राणी इंदुमतीने आपल्या मुलीचे तोंड पहायला देखील नाकारले. राजाचे प्रमुख सल्लागार परस्परांशी विचार करू लागले.

एकजण म्हणाला–"महाराज निराश झाले आहेत. हल्ली राज्यकारभारातदेखील त्यांचे लक्ष नाही. परंतु यात त्या बिचाऱ्या मुलीचा काय अपराध? ती काळी कां झाली, हे देवाला माहीत! राजा व राणी निराश होऊन बसले तर काहीतरी दुसरा उपाय नको का करायला ?"

परंतु उपाय कोणता, कोण करणार हे मात्र कोणी बोलला नाही. तेव्हां दरबारी जादूगार सोमनाथ म्हणाला– "मी काही जादू करून पाहिली तर !"

"पहाच! तुझी गोष्ट आम्ही सर्व विसरूनच गेलो होतो. तुझ्या इंद्रजाल विद्येने राजाचे व राणीचे मन पालटले तर आणखी काय पाहिजे ?" प्रधान म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी सोमनाथ आप-ल्याबरोबर आवश्यक सर्व सामुग्री घेऊन राजवाड्यात आला. ते सामान म्हणजे, एक लोखंडी नळी ती उभी धरण्यासाठी एक स्टँड आणि एक पांढरा चेंडू, एवढेच.

त्याने राजा व राणीसमोर त्या स्टँडला ती नळी उभी बसवून ठेवली व म्हणाला– "महाराज, महाराणी! आपल्यासारखी मी तपश्चर्या केली नाही की काही व्रते अनुष्ठाने करून पुण्य संपादन केले नाही. मी अगदी सामान्य मनुष्य आहे. तरी मी एक अत्यद्भुत गोष्ट आपणांला करून दाखवितो. लक्षपूर्वक पाहण्याची कृपा करावी."

असे सांगून सोमनाथने आपल्या हाता-तला पांढरा चेंडू त्या नळीत वरून घातला आणि आपल्या जादूच्या कांडीने तो त्या नळीत खुपसून दाबला. तो नळीच्या खालच्या बाजूने येऊन खाली टेबलावर पडला. त्याने तो उचलून नळीच्या वरच्या बाजूने पुन्हा तसाच जादूच्या कांडीने आत खुपसला. चेंडू खाली टेबलावर पडला. परंतु या खेपेस तो पांढरा नव्हता काळा होता.

"पाहिलेत महाराज! महाराणी! पांढरे होते ते कसं काळं झालं ते. पांढरं किंवा

काळं खरं पाहिले तर खरं नसतंच. केवळ तो आपला भ्रम असतो. आणखी एकदां लक्षपूर्वक पहा!" असे सांगून सोमनाथने तो काळा चेंडू नळीच्या वरच्या बाजूने नळीत खुपसला. या खेपेस नळीतून खाली टेबलावर काळा चेंडू पडला, पांढरा पडला नाही.

"पाहिलेत रंगात काही नाही. तो शाश्वत नसतो. राजकन्या आज काळ्या दिसत असल्या तरी उद्यां नाही तर आणखी काही काळाने गोऱ्या होतील, ते कोणाला काही सांगतां येईल का? त्यांचा जन्म देवाच्या कृपेने झाला आहे. देव त्यांचा पाठीराखा आहे." सोमनाथ म्हणाला.

सोमनाथाच्या जादूचा परिणाम झाला, असेच म्हटले पाहिजे. कारण, त्या दिवसापासून राजा व राणी दोघांनी आपल्या मुलीला प्रेमाने वागविले.

त्या दिवशी संध्याकाळी सोमनाथाच्या बायकोने त्याला विचारले–"काय हो, चेंडूचा रंग पालटला कसा?"

... थोडी चिंचोळी आहे. म्हणून चेंडू नळीबाहेर आपोआप पडणे शक्य नाही. जादूच्या कांडीने आत थोडा खुपसावा लागतो. त्यात आणखी दोन चेंडू असले तर आणखी सहजी होणारे हे काम आहे. जादूचा प्रयोग करण्यापूर्वी या नळीत प्रथम एक पांढरा व त्यानंतर एक काळा चेंडू घालून ठेवला होता. मी वरून पांढरा चेंडू सर्वांसमक्ष आत खुपसल्यावर खाली जो पांढरा चेंडू होता तो टेबलावर पडला. नंतर तो पांढरा चेंडू नळीतून खुपसला तेव्हां खाली काळा चेंडू पडला. तो काळा चेंडू नळीतून खुपसला तेव्हां पांढरा चेंडू खाली पडायला तयार होता व तो पडला." सोमनाथ म्हणाला.

"म्हणजे ही लबाडी अगदीच सोपी की हो!" सोमनाथची बायको म्हणाली.

"सांगितली तर सोपी, परंतु पाहणाराला अत्यद्भुत वाटणारी!" सोमनाथ म्हणाला.

चौथा शिष्य

कृष्णशास्त्री नावाचे एक गुरु होते. त्यांच्या गुरुकुलात पुष्कळ शिष्य होते. कृष्णशास्त्री उत्तम गुरु म्हणून जवळपासच्या पंचक्रोशीत प्रसिद्ध होते. त्यांना वार्धक्य आले तेव्हां गुरुकुलाची जबाबदारी कोणावर टाकावी, हा विचार त्यांच्या मनात आला. कोणत्यातरी शिष्याची निवड करण्याचे त्यांनी ठरविले. त्यांना आपली गादी संभाळण्याची योग्यता असणारे चौघे आढळले. त्यांच्या पैकी एकाची निवड करावयाची होती.

त्यांनी त्यांना बोलावून विचारले–"या गुरुकुलाची जबाबदारी मला कोणावर तरी टाकणे भाग आहे. तुमच्यापैकी जो कोणी आत्मविश्वासाने पुढे येईल त्याला मी हे काम द्यावे, म्हणतो. बोला तर कोण घेणार जबाबदारी?"

"माझी परीक्षा घ्यावी, मी जबाबदारी घेऊं शकेन." एकामागून एक तिघे म्हणाले.

"तुझं म्हणणे नाही कळलं?" गुरूने चौथ्याला विचारले.

तो म्हणाला–"मी आपला शिष्य आहे. माझ्या लायकीची माहिती आपणांस माझ्यापेक्षां जास्त आहे! म्हणून मी पुढे येण्याचे धाडस केले नाही!"

गुरूने त्याच शिष्याची निवड करून त्याला आपला वारस नेमले.

छोटूची मोठी करामत

फार पूर्वी एका डोंगराळ प्रदेशात एक छोटेसे खेडे गाव होते. ते खेडे गाव अनादिकाळापासून एका जमिनदाराचे इनाम गाव होते. ते पिढ्यान्‌पिढ्या त्या जमिनदाराच्या कुटुंबियांकडेच होते. त्या गावातले खेडूत भोळेभावडे होते तसा तो इनामदारदेखील भोळा भाबडाच होता. शेतात पीक निघे त्यातला काही भाग खेडूत जमिनदाराकडे पोचता करीत. तसाच भाजीपालासुद्धां पोचता करीत. इनामदार त्यांना त्याची किमत देत नसे की काही इनाम बक्षिसदेखील देत नसे. सर्व गावकरी त्या इनामदाराची कुळे होती.

इनामदाराला मांस फार आवडे. मांसाशिवाय त्याला एक दिवसदेखील चैन पडत नसे. गावकरी पाळीपाळीने इनामदाराच्या घरी एक शेर मांस पोचते करीत. तो नियम मोडणाऱ्याला इनामदार शिक्षा करी किंवा त्याला दंड भरावा लागे. त्या गावात एका टोकाला छोटू नावाचा एक गरीब मनुष्य रहात असे. त्याला त्याचे असे कोणीच नव्हते. तो कोंबड्या व बदके पाळून त्यांची अंडी विकी. त्यावर त्याचा उदर निर्वाह चाले.

एकदां इनामदाराकडे मांस पाठविण्याची पाळी छोटूवर आली. तो मांसासाठी जंगलात शिकारीला गेला. त्याच्या नशिबाने फार फिरल्याशिवाय त्याला एक मोठे हरण दिसले. त्याला धरण्यासाठी छोटूला फार कष्ट सहन करावे लागले. ते इनामदाराला नेऊन देणे त्याला मुळीच आवडले नाही. इनामदाराची ती संवय मोडण्याचे त्याने आपल्या मनाशी ठरविले. त्याला एक युक्तीदेखील सुचली.

छोटू त्या दिवशी गावात परतलाच नाही. त्याने हरणाचे डोके कापून छान [illegible] त्याने सर्व पोटभर खाल्ले आणि छान झोप काढली. त्या दिवशी इनामदाराला मांस मिळाले नाही. संतापून त्याने छोटूची चामडी लोळवायचे ठरविले.

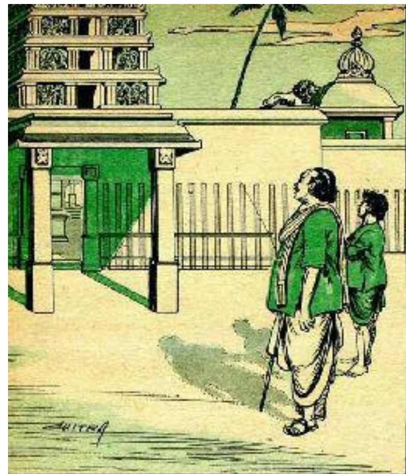
दुसऱ्या दिवशी छोटूला खांद्यावर हरणाचे धड घेऊन येताना पाहून इनामदाराचा पारा एकदम उतरला. छोटूने आपल्यासाठी किती कष्ट सहन केले असतील, असा विचार करून इनामदाराने मनातल्या मनात छोटूची फार वाखाणणी केली.

छोटूने ते हरीण इनामदारासमोर ठेवले आणि धापा टाकीत बाजूला उभा राहला. त्याच्याकडे पाहून इनामदाराला त्याची कीव आली. म्हणाला—"काय रे छोट्या! तू काल आला नाहीस! ह्याने तुला काल दिवसभर फार कुथवले असेल नाही?"

छोटू नम्रपणे मान खाली करून नकारार्थी मान हलवीत म्हणाला—"नाही मालक! ती एक लांब कथा आहे. मी एक ससा मारून तो घेऊन येत असतां एका वडाच्या झाडाखाली थांबलो. तेव्हां खांद्यावरचा मेलेला ससा एकदम उडून झाडावर गेला. मी चकित होऊन वर पाहू लागलो तर मला डोळे दिपवून सोडणारे एक ज्योतिर्वलय दिसले. त्या ज्योतिर्वलयात

मला एक स्त्री दिसली. ती स्त्री एकाएकी ओरडून मला दटावीत म्हणाली—'काय रे गुलामा! इनामदार म्हणजे काय रे वाटले तुला? तो देव आहे देव! तुम्ही ज्या जमिनीवर राहतां, तुम्ही जे अन्न खाता जे पाणी पिता ज्या हवेत श्वासोच्छ्वास घेतां ते सर्व त्याचे आहे. अशा इनामदाराच्या उपकाराचे ऋण फेडण्यासाठी तू हा एवढासा ससा घेऊन जातो आहेस? अशा लोकांना मी या जगात जिवंत सोडणार नाही. ही गोष्ट सर्वांना सांग.' एवढे कशाला परवाची गोष्टच घ्या, तो लखू गवळी मेला नाही का, त्याने तुम्हांला म्हशीचे दूध पाठविले नाही आणि स्वतः

प्याला म्हणून त्या देवीनेच त्याला ठार केले. आपल्या मळ्यातली पडवळे आपल्याकडे रामूने पाठविली नाहीत म्हणून त्याने अंथरूण धरले आहे, म्हणे. कोणी कधी लबाडी केली तर ती देवी त्यांचा समाचार घेतल्याशिवाय राहणार नाही. मी लगेच रानात परत गेलो आणि हे हरण घेऊन आलो. त्या देवीने माझी वाखाणणी करीत हरणाचे मुंडके मागितले; मी देऊन टाकले." छोटूने ही कपोलकल्पित कथा सांगितली.

इनामदाराला परमानंद झाला. छोटूकडे अत्यंत प्रेमाने पहात त्याने त्याची पाठ थोपटली.

[illegible] गोष्ट गावभर पसरली. गावकरी पूर्वीपेक्षा मोठमोठ्या भेटी इनामदाराला देऊ लागले. त्यांना देवीचे भय वाटू लागले. छोटू आतां गावात मोठा मानला जाऊ लागला. इनामदाराच्या सेवेतच त्याचा सर्व काळ जाऊ लागला. आता त्याने घरी जाणेच सोडले.

इनामदाराने एके दिवशी छोटूला दोन कोंबडे देऊन ते त्या देवीला बळी द्यायला सांगितले. तो रानात गेला आणि ते कोंबडे भाजून खाऊन दुसऱ्या दिवशी इनामदाराकडे परत आला.

"देवीने आणखी काही सांगितले का रे?" इनामदाराने विचारले.

"देवीने आपल्या भक्तीची फार प्रशंसा केली मालक! माझ्यासाठी एक देऊळ बांधून द्यायला सांग, मालकाला, म्हणाली. परंतु ते देऊळ बांधण्यासाठी कुळांचा पैसा खर्च करू नकोस, स्वतःचा खर्च करायला सांग, म्हणाली!" छोटूने थाप मारली.

"त्या देवीची कृपा असली म्हणजे पुरे, किती का पैसे खर्च होईना!" इनामदार म्हणाला आणि मनोभावे हात जोडून त्याने नमस्कार केला.

गावात कोणाला काही झालं की ते त्या देवीचा कोप आहे असे सांगून छोटू गावकऱ्यांना घाबरवून सोडी. इनामदार [illegible]

[illegible] त्याने [illegible] खर्च करून गावाबाहेर त्या देवीचे देऊळ बांधले. देवी व इनामदार यांच्यामध्ये ह्या परस्पर प्रेमाभक्तीला कारण छोटूच. देवालयात काय काय, केव्हां व कसे झाले पाहिजे, छोटू देवीला विचारून इनामदाराला सांगे आणि इनामदार त्याप्रमाणे करी. छोटूने देवळात एका अति भयंकर शक्ति व रूप असलेल्या देवीची मूर्ती करवून तिची स्थापना केली.

देवालय बांधून तयार झाले त्या दिवशी एक मोठा उत्सव साजरा झाला. प्रजेला जेवणे देण्यात आली. सर्व खर्च इनामदाराने स्वतःच केला. त्याप्रमाणे कुळाकडून येणारी त्याची प्राप्ती पण वाढली.

दुर्दैवाने त्या प्रदेशात त्या वर्षी दुष्काळ पडला. पाऊस पडला नाही. पिके वाळून गेली. लोक उपाशी मरतात काय, वाटू लागले. इनामदाराची कोठारे भरलेली होती. तरी त्याने दुष्काळाची स्थिती पाहून कोठारांना कुलपे लावली.

एके दिवशी छोटू फाटके मळके कपडे घालून लंगडत धापा टाकीत इनामदाराकडे आला. त्याला पाहून इनामदाराने विचारले– "काय रे झाले तुला?"

"देवीचा कोप झाला आहे, मालक! म्हणाला, 'एक माणूसदेखील उपाशी मेला तर पहा'" छोटू म्हणाला.

"तर मग आपण काय करावे, म्हणते ती?" इनामदाराने विचारले.

"सर्वांना धान्य वाटलं पाहिजे!" छोटू म्हणाला.

"तसं झालं नाही तर काय होईल, म्हणे?" इनामदाराने विचारले.

"सर्व गाव बेचिराख होऊन जाईल, म्हणे!" छोटू म्हणाला.

"धान्याच्या कोठारांनासुद्धां आगी लागतील कदाचित! अरे, छोटू, बरं झालं तर. देवीने सांगितले तसंच करू या तर!" इनामदार म्हणाला.

"थांबा हो, देवीच्या त्या फुकटच्या धमकावण्या नसतील कशावरून? मी ती गोष्ट तिच्याजवळ बोललो होतो सुद्धां! इनामदारांनी वर्षानुवर्षे जमा करून ठेवलेले धनधान्य वांटून टाकावे म्हणतेस? ते म्हणताच तिने माझा गळा दाबला. तुम्ही गप्प रहा, पाहूं तर या काय करते ती!" इनामदारांने आणखी जास्त घाबरून जावे या हेतूने छोटू म्हणाला.

इनामदाराचे सर्व अंग थरारले! इतक्यात दूर कोठून तरी धुराचे लोट आकाशात होती. ती पाहून इनामदार छोटूला म्हणाला–"काय रे, तुला अक्कल, बुद्धी आहे का? देवी म्हणजे काही ती महाशक्ती रागावली तर तुझा माझा, सर्वांचाच शेवट होईल! एवढे नको का कळायला तुला? काय वाटते काय तुला? या घे किल्लचा आणि नीघ! कोठारांतले सर्व धान्य गांवकऱ्यांना वांटून टाक!

छोटू काहीच बोलत नाहीसे पाहून इनामदार म्हणाला–"तू आतां काही बोलायचे कारणच नाही!"

छोटूची युक्ती यशस्वी झाली. गावकरी दुष्काळाच्या संकटांतून वांचले. इनामदार जिवंत होता तितके दिवस कोणाच्या हातून चूक झाली तर त्याला देवी सांगेल ती शिक्षा करू लागला. गावकरीसुद्धां देवीला भिऊन रहात आणि आपापली कामे बिनचूक करीत. प्रजेच्या तोंडी इनामदाराचे गुणानुवाद ऐकू येऊ लागले. इनामदाराला तोंड उघडल्याशिवाय बराच फायदा होऊ लागला.

प्रायःश्चित्त

एका गावी किशनशेट नावाचा एक सावकार रहात असे. तो अव्वाच्या सव्वा व्याज घेऊन कर्जदारांना पिळून काढी. दयादाक्षिण्य नावाची वस्तूच त्याला माहीत नव्हती. त्याचे नांव ऐकूनच गांवकऱ्यांच्या कपाळाला आठ्या पडत.

एके दिवशी गावातल्या काही प्रमुख लोकांनी पार्वतीकाकूच्या घरी जमून किशनशेटची खोड मोडायचे ठरविले व एक उपाय करण्याचे योजले. त्यांनी योजलेल्या उपायात पार्वतीकाकूचे पात्र मुख्य होते. त्या गोष्टीस त्यांनी होकार दिला.

काही दिवस लोटल्यावर त्या गावात खंडोबाची एक मोठी जत्रा भरली. जत्रेला लोक दूरदुरून दिंड्या घेऊन आले होते. त्या वेळी पार्वतीकाकू नखशिख सोन्याच्या दागिन्यांनी मढून जत्रेला आल्या होत्या. लोकांच्या डोळ्यात खुपेल अशा तऱ्हेनं त्या जत्रेत मोकळेपणी स्वतःला मिरवीत हिंडत होत्या. जत्रेला आलेल्या सर्वांची नजर पार्वतीकाकूंच्या दागिन्यावर खिळून होती. ते सर्व दागिने गावकऱ्यांनी तिला घालायला उसने दिले होते.

तिला ओळखणारे सर्व लोक म्हणू लागले–"पाहिलंत का, उपाशी राहून या बयेने किती सोने जमविले आहे!" सर्व चकित होऊन तिच्याकडे पहात होते. इतक्यात काही अट्टल चोरांची नजर तिच्या दागिन्यांवर पडली.

जत्रा संपल्यावर रात्री चोर पार्वतीकाकूच्या घरात शिरले व पार्वतीकाकूच्या झिज्या ओढीत विचारू लागले–"काय ग म्हाळसा काकू? कोठे लपवून ठेवले आहेस सर्व दागिने? तोंड उघडून बोल, नाही तर गळा दाबून जीव घेऊ तुझा!"

श्री सुधाकर ना. जाधव

पार्वतीकाकू थरथर कापत म्हणाली– “बाबांनो! घरात दागिने सुरक्षित राहणार नाहीत म्हणून मी सर्व दागिने किशनशेट सावकाराकडे ठेवून दिले आहेत. सणावारी जाऊन घेऊन येते आणि पुन्हां त्यांच्याकडे परत नेऊन ठेवून देते.”

“आत्तां जाऊन पाहतो, सावकाराचे घर चाळून काढतो. तेथे दागिने सापडले नाहीत तर तुला जिवंत सोडणार नाही. लक्षांत ठेव!” पार्वतीकाकूला धमक्या देऊन आणि तिचे हात पाय बांधून ठेवून चोर किशनशेटच्या घरी गेले.

चोर घरात शिरलेले पाहून किशनशेटला धडकीच भरली.

चोरांनी त्याला फरपटत ओढीत तिजोरी जवळ नेले आणि तिजोरी उघडायला सांगितली.

किशनशेटने हात जोडून पाया पडून विनवण्या केल्या–“बाबांनो! माझ्या जवळ काही नाही रे! कोणी सांगितले, तुम्हांला? काही नाही माझ्याकडे!”

“[illegible] नाही. प्रथम तिजोरी उघड!” चोरांनी धमकावून सुरा दाखविला. किशनशेटने कापऱ्या हातांनी कनवटीला अडकविलेल्या किल्लचा काढल्या आणि तिजोरी उघडली. गावकऱ्यांनी गहाण ठेवलेले सर्व दागिने त्या तिजोरीतच होते.

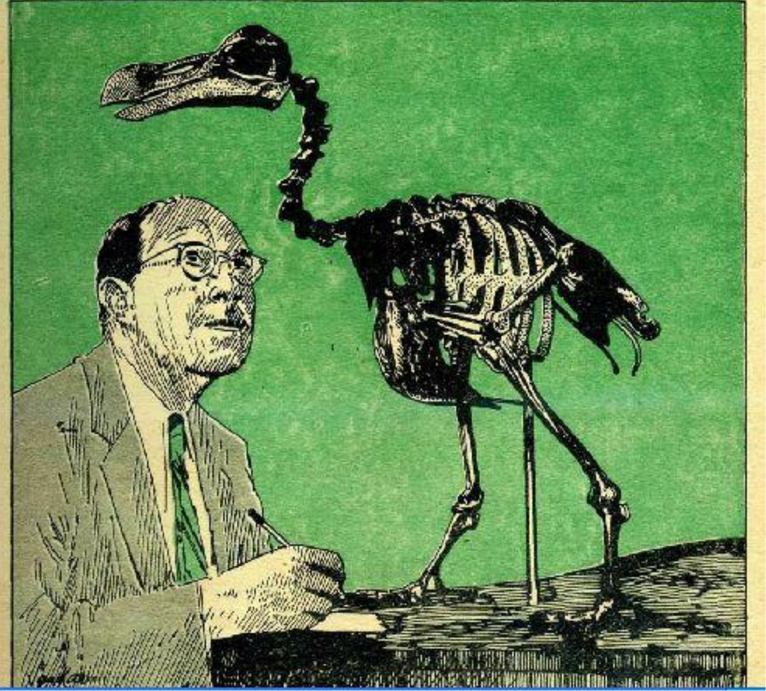
चोरांनी सर्व तिजोरी रिकामी करून पिशव्या भरल्या आणि पार्वतीकाकूच्या घरी जाऊन म्हणाले–“म्हातारे! तू खरं सांगितलेस, हे ठेवून घे!”- असे सांगून काही दागिने तेथे ठेवून दिले आणि निघून गेले.

पूर्वी ठरलेल्या योजनेप्रमाणे चोरांचे पात्र धरणाऱ्यांनी आपले काम बेमालूम पार पाडले. चोर गावाबाहेर जातांच ठरल्याप्रमाणे काही लोकांनी त्यांचा पाठलाग करून त्यांना धरले आणि किशनशेटकडून आणलेले सर्व दागिने काढून घेऊन ज्यांनी ज्यांनी किशनकडे ते गहाण ठेवले होते त्यांना गुप्तपणे परत केले. पार्वतीकाकूनेदेखील ‘चोरांनी’ तिला दिलेले दागिने ज्यांचे त्यांना परत केले.

१५५. डो डो

डो डो नावाचा पक्षी आता या जगात उरला नाही. १६३८ मध्ये काही नावाड्यांना तो मारीशस द्वीपात दिसला. १६८१ मध्ये शेवटचा डो डो मेला. त्यानंतर तसा पक्षी जगात आहे का या गोष्टीची शंका लोकांना वाटू लागली. १८६५ मध्ये डो डो पक्षाचा एक सांगाडा सांपडला. तो सांगाडा पाहील्यावर तज्ज्ञांनी असे मत दिले की डो डोचे पंख उडण्या लायक नव्हतेच.”

अपात्राला वरदान

एका गावी रंगा नावाचा एक उडाणटप्पू निरुपयोगी मुलगा होता. त्याची आई आंबोळ्या बोंडे, वडे वगैरे करून विकी व त्यावर त्या दोघांचे पोट भरे. रंगाला विद्येचा स्पर्श देखील नव्हता. परंतु तो स्वतःला फार हुशार मानी. वडे बोंडे करायला तरी मुलाची मदत होईल अशी आईला फार आशा होती. परंतु तिला निराशच व्हावे लागले. कारण रंगा वडे बोंडे विकत घ्यायला येणाऱ्याशीच भांडत बसे. शेवटी आईने मुलाला शिव्या देऊन घराबाहेर हाकलले.

तेव्हां रंगाचे पौरुष जागे झाले. आपली हुशारी लोकांना कळेल असे काही तरी महत्कार्य करून दाखवायचे असे मनाशी ठरवून तो घराबाहेर पडला आणि गावालगतच्या जंगलात शिरला. जंगलात त्याला थोडी थोडी भीती वाटू लागली. त्यात अंधकार पडू लागला. तो एका झाडावर चढून ते सुरक्षित आहे असे समजून बसला.

त्या झाडावर पुष्कळ दिवसांपासून एक भूत रहात असे. त्या भुताला एक बहीण होती. एका मांत्रिकाने तिला धरून एका बाटलीत कोंबले होते आणि त्या झाडाच्या बुंधात ती बाटली पुरून ठेवली होती. झाडावरच्या भुताने हिंमत करून बहिणीला सोडविले नाही. त्यासाठी कोणाची मदत मिळते का ते भूत वाट पहात होते. रंगा झाडावर चढलेला पाहून त्या भुताने त्याला विचारले–"कोण रे, तू ?"

आपल्यासारखाच कोणीतरी झाडावर चढून बसला असावा असे समजून रंगा म्हणाला–"माझं नाव म्हणशील तर रंगा आहे; फार हुशार आहे बरं का मी !"

"होय का? तरमग माझं एक लहानसे काम करतोस का? तुझी मदत मागतो [illegible]

कोणी मदत मागतो आहे ह्या विचारानेच रंगा फुलला. म्हणाला–"होहो ! करीन की ! कोणत्या तऱ्हेचीमदत पाहिजे म्हणतोस ?"

"झाडावरून खाली उतर. झाडाच्या बुंधात एक बाटली आहे, ती खणून बाहेर काढ." भूत म्हणाले.

रंगा झाडावरून खाली उतरला आणि बोटांनी जमीन खणता येते का पाहिले. जमीन टणक होती.

"खणायला कुदळ पहार काहीतरी हवं की रे !" रंगा म्हणाला.

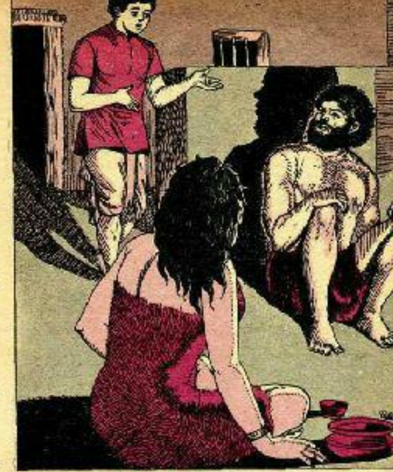
"आपल्या अकलेचा थोडा उपयोग करून पहा !" भूत पहणाले.

रंगाने चारीबाजूला एकदां नजर फिरवून पाहिले. दूर एका जागी दिव्याचा उजेड दिसला. तिकडे कोणीतरी रहात आहे, वाटते? पहार घेऊन येतो." असे म्हणत रंगा तिकडे निघाला.

तिकडे खरोखरच एका रानटी जातीच्या लोकांची एक झोपडी होती. त्याने त्या झोपडीतल्या रानटी जोडप्याला विचारले–"तुमच्याकडे पहार असली तर देतां का?"

त्यांना पहार म्हणजे काय हे माहीत नव्हते.

"प्रथम हे सांग, तू कोण ? आणि कशाला आला आहेस ?" त्यांनी त्याला विचारले.

"मी कोण? विचारतां? एक हुशार माणूस आहे. एक पहार द्या मला !" रंगा म्हणाला.

त्यांनी दोघांनी त्याला आपल्या बरोबर चलायला सांगून जवळ एका जागी एक साधू रहात होता त्याच्याकडे रंगाला नेले. साधूने त्याला पाहतांच तो एक अक्कलशून्य असल्याचे ओळखले. म्हणाला–"बाबा रे, तू अगदी भोळा भाबडा दिसतो आहेस! तुझं बरे व्हावे, यासाठी तू इच्छिली गोष्ट होईल असा वर मी देतो."

"मला वर बीर काही नको. मला पहार पाहिजे." रंगा म्हणाला.

"पहारसुद्धा देतो रे." असे सांगून साधूने त्याला एक पहार दिली.

रंगाने जणुकाही जग जिंकून आल्या-सारख्या आनंदाने येऊन झाडाच्या बुधांत खणून एक बाटली बाहेर काढली.

झाडावरचे भूत म्हणाले–"शाबास! आतां ती बाटली दगडावर आपट!"

"इतकी मेहनत करून बाहेर बाटली काढली ती फोडण्यासाठीच का? मला अक्कल नाही असे वाटले का रे तुला?" रंगाने भुताला विचारले.

"त्यांत सोने आहे रे! त्यातलं मी तुला अर्धे देईन!" भूत म्हणाले. मी आपल्या अकलेचा उपयोग करून सोने मिळविणार [illegible] आपटून फोडली. एक मोठा आवाज झाला आणि बाटलीतून एक बाईचे भूत बाहेर आले.

"कोठे रे आहे माझं सोने?" रंगाने ओरडून विचारले. झाडावरच्या भुताने त्याच्या समोर काही सोन्याची नाणी टाकली. ती आईला नेऊन द्यायचे ठरवून तो घरी निघाला.

वाटेत जोराचा पाऊस सुरु झाला. पावसात इतके दूर चालत जाणे त्याला आवडले नाही. साधूने दिलेला वर त्याला आठवला. त्याने तो वर आठवून मी राहीन त्या प्रदेशात पाऊस पडू नये असा वर मागितला.

झाले, पाऊत ताबडतोब थांबला. रंगाला फार आनंद झाला. मनात म्हणाला–'याला म्हणतात, अक्कल, तो आनंदाने घरी गेला आणि आईला ती सोन्याची नाणी देऊन त्याने आपल्या पराक्रमाचे वर्णन करून सांगितले. साधूने दिलेल्या वरदानामुळे मुलाने पाऊस थांबविल्याचे ऐकून त्याची आई घाबरून गेली. ती गोष्ट कोणाला कळली तर लोक येऊन त्याला ठार करतील की काय अशी भीती तिला वाटली. नंतर तिने विचार केला, आपला मुलगा आहे खुळा. त्याला त्याच्या वर प्रसादाने पाऊस थांबल्यासारखे वाटत असेल कदाचित असा [illegible]

परंतु त्या दिवसापासून त्या देशात पाऊस पडायचा बंद झाला. फार मोठा दुष्काळ पडला. परंतु राजाचा खजिना भरलेला होता व राजाची कोठारे धान्याने भरलेली होती म्हणून राजाने प्रजेला अन्न वाटले. इतर देशातून धान्य मागविले आणि ते वर्ष कसे तरी लोटले. दुसऱ्या वर्षीसुद्धां पुन्हां पाऊस नाही. विचित्र गोष्ट अशी की शेजारच्या देशात पाऊस खूप पडत होता आणि रंगा रहात असे त्याच राज्यात पाऊस पडत नव्हता.

तेव्हां रंगाच्या आईला रंगाने मागितलेले वरदान खरे असल्याचे वाटले. ती आपल्या मुलाला घेऊन तो साधू रहात होता. त्या जागी गेली. परंतु तो साधू तेथे नव्हता. तो कोठे निघून गेला होता हे त्या रानटी जातीच्या जोडप्याला माहीत नव्हते.

रंगाची आई राजाला जाऊन भेटली व म्हणाली–"महाराज! माझ्या मुलाला आपण अभय वचन दिलेत तर पाऊस न पडण्याचे कारण मी आपणांला सांगेन. देशाचे रक्षण कसे करावयाचे आपणच पहावे."

"मी अभयवचन देतो. बोल काय ते!" राजा म्हणाला.

घडलेली गोष्ट निवेदन करून ती म्हणाली–"माझ्या निरुद्योगी मुलाने आपला देशसुद्धा कुचकामाचा करून टाकला. आतां मी तरी काय करू?"

राजाचे डोकेच चालेना. त्याने प्रधानाला बोलावून विचारले–"मी अभय वचन देऊन बांधलो गेलो आहे. आतां आपली अपकीर्ती होऊ नये आणि देशाचे रक्षण व्हावे, यासाठी काहीतरी मार्ग काढा. या पोराला ठार करून काही उपयोग आहे का?"

प्रधानाने क्षणभरच विचार केला आणि म्हणाला–"महाराज! रंगा निरुपयोगी आहे असे कसे म्हणतां येईल? तो जिवंत असला तर आपण चक्रवर्ती महाराजाधिराज देखील व्हाल?"

"ते कसं काय प्रधान?" राजाने विचारले.

रंगा ज्या प्रदेशात किंवा राज्यात राहील त्या देशात पाऊस पडणार नाही. तेव्हां त्याला 'दोनदोन वर्षे एकेका राज्यात जाऊन रहायला सांगायचे, म्हणजे आपल्या राज्यात पाऊस पडेल व त्या देशात दुष्काळ पडेल. तो देश जिंकणे आपल्याला शक्य होईल." प्रधानाने ती युक्ती सुचविली.

फायदा झाला. काही वर्षातच शेजार-पाजारची सर्व राज्ये जिंकली गेली व रंगाच्या देशातला राजा, एक चक्रवर्ती राजा झाला.

परंतु त्यानंतर रंगाला पाठवायचे कोठे हा प्रश्न उभा राहिला. कारण चक्रवर्तीच्या साम्राज्यात सर्वत्र दुष्काळाचे संकट येण्याची भीती उत्पन्न झाली. कारण रंगा हा सर्व साम्राज्याचाच नागरिक झाला.

तेव्हां प्रधानाने पुष्कळ विचार करून एक युक्ती काढली. त्याने एक छोटे से राज्य रंगाच्या नावी करून देऊन त्याला त्या राज्याचा राजा केले. त्या राज्यात पाऊस पडेनासा झाला. परंतु चक्रवर्ती रंगाच्या राज्यात अन्न धान्याचा पुरवठा करून त्याची अडचण भरून काढू लागला.

अशातऱ्हेने एका आळशी उडाणटप्पू नालायक माणसाचा सुखाने व आनंदाने संसार थाटला. त्याचे लग्नदेखील झाले आणि तो एक राजा म्हणून प्रसिद्ध झाला.

दुरून नमस्कार

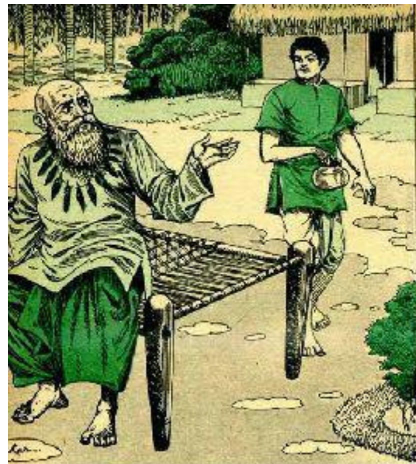
जनार्दनाचा बाप व्यापार करण्यासाठी एका मोठ्या नगरात रहात असे. त्याने जनार्दनासाठी पुष्कळ धन व ऐश्वर्य मिळवून आपल्या मागे सोडले आणि मरण समयीं त्याला बोलावून म्हणाला–"बाळा, जनार्दना! मी गेल्यावर तू नगरात राहू नकोस! चांगलीशी जागा पाहून तेथे जाऊन स्थायिक होऊन रहा. मी जे मिळवून तुझ्यासाठी ठेवले आहे, तुलाच नव्हे, तुझ्या मुलांबाळांना सुद्धा आयुष्यभर पुरेल एवढेआहे." असे सांगून त्याने डोळे मिटले. बाप गेल्यावर जनार्दनाच्या समोर एक प्रश्न उभा राहिला. कोठे जाऊन रहायचे? त्याच्या स्वत:च्या गावात त्याला हिताच्या चार गोष्टी सांगणारे अनेक लोक होते. परंतु ते गाव तितकेसे चांगले नव्हते. पाऊस पाणी त्या गावाला बेताचेच होते.

त्याने आपल्या सर्व इस्टेटीतले थोडे काही विकून थोडे सोने व रोख पैसेबरोबर घेतले व चांगल्या जागेच्या शोधार्थ निघाला. सुमारे एका पंधरवड्याने त्याला एक जागा फार आवडली. ते समुद्र काठचे एक सुंदरसे खेडे होते. जिकडे पहावे तिकडे सुरूची झाडे होती आणि वाळूचे ढिगारे जागोजागी होते. ती जागा उघडी समुद्र काठची, थंड व शांत अशी होती. जनार्दनाचे मन भुरळून गेले. त्याने सुरूच्या झाडांतच एक समतल जागा पाहून एक झोपडे बांधले. रहाण्याचे ठरवून राहिला. तो दररोज एका होडीत बसून समुद्रात विहार करायला जाऊ लागला.

ते खेडेगाव मासे धरणाऱ्या कोळ्यांचे होते. त्यांनी सुखाने ऐष आरामात राहणाऱ्या एका माणसाला पाहिले तेव्हां त्यांना त्याचा हेवा वाटू लागला.

एके दिवशी जनार्दन, दुपारच्या वेळी कडक ऊन पडले असतां सुरूच्या दाट झाडीत

श्री काशीनाथ ना. मराठे

गार सावलीच्या जागी खाट टाकून पडला होता. बाजूला उन्हाच्या झळा लागत होत्या. परंतु जनार्दन बसला होता त्या जागी गार वारा होता. कोणीतरी हाक मारल्याचा भास झाला आणि जनार्दनाची झोप मोडली.

खाटेजवळ एक माणूस उभा होता. उभ्या आडव्या अंगाचा तो माणूस तांबूस दाढी असलेला होता. त्याचे धोतर काळ्या रंगाचे होते. त्याच्या गळ्यात कावळ्याच्या पिसाची माळ होती. तो जनार्दनाला म्हणाला–"ए मुला! तांब्या भरून प्यायला गार पाणी तर घेऊन ये!"

जनार्दन पाणी आणायला निघाला आणि पुन्हां हाक मारून म्हणाला–"आणि हे बघ

का प्यायला! घसा कोरडा पडला आहे!"

"बरं हो!" असे म्हणत जनार्दन निघून गेला.

"त्यांत एक लिंबू पिळून आण, काय?" असे जोराने त्या दाढीवाल्याने सांगितले.

जनार्दन त्या माणसाने सांगितल्याप्रमाणे तांब्याभर पाणी आणि एका भांड्यात मीठ घालून व लिंबू पिळून ताक घेऊन आला.

तोंपर्यंत तो मनुष्य जनार्दनाच्या खाटेवर आडवा झाला होता. त्याने उठून गटागटां सर्व ताक पिऊन टाकले. "भांडे चांगले आहे की रे, कोणी चोरून नेईल बरं का, आत ठेवून ये!" तो जनार्दनाला म्हणाला.

जनार्दन झोपडीत भांडे ठेवून आला. तोंपर्यंत तो मनुष्य पुन्हां खाटेवर आडवा होऊन घोरू लागला होता. जनार्दन आल्याची चाहूल लागतांच म्हणाला–"काय पण ऊन पडले आहे. डोळ्याची झांपडे उघडतच नाहीत! एक झोंप घेऊन उठतो बरं का?" असे सांगून त्याने ताणून दिली.

जनार्दनाच्या तोंडातून एक शब्द फुटेल तर शपथ. त्याला त्या माणसाची दहशतच बसल्यासारखे झाले होते. तो झोपडीच्या बाहेर ओट्यावर 'हरि हरि' म्हणत संध्याकाळपर्यंत बसून राहला. काळोख पडल्यावर त्या माणसाने उठून जांभई दिली व

एकटा पडलो आहे या जगात! घरात कोणी दिवा लावायला सुद्धा राहिला नाही." असे म्हणत सरळ जनार्दनाच्या झोपडीत गेला आणि त्याने दिवा लावला.

त्याचा तो अधिक प्रसंग पाहून जनार्दनाला थोडासा राग आला. तरी राग गिळीत थोड्याशा नाखुशीच्या स्वरात म्हणाला–"चांगला काळोख पडला आहे. तुला आतां गेले पाहिजे!"

त्या माणसाने जनार्दनकडे जराशा करड्या नजरेने पहात म्हटले–"कोण रे तू, माझ्या घरात शिरून मलाच बाहेर जा म्हणून सांगायला? आदर दिला तरच मिळतो. मर्यादा संभाळून बोल." असे म्हणत त्याने जनार्दनचा दंड धरून त्याला दारातून बाहेर ढकलले व आतून दाराला कडी लावून घेतली.

रात्रभर जनार्दन दार वाजवीत राहला. "माझ्या घराचे दार मोडले फुटले तर तुलाच भरून द्यावे लागेल, सांगून ठेवतो." असा उलटा दम देत तो माणूस झोपला.

दुसऱ्या दिवशी उजाडले.

गावकरी मासे धरायला आपापली जाळी घेऊन निघाले. जनार्दनने त्या सर्वांना बोलाविले आणि घडलेली गोष्ट सांगून म्हणाला–"पहा, हा अन्याय!"

इतक्यात तो माणूस दार उघडून बाहेर आला आणि म्हणाला–"हा कोठून आला बुवा? कोणी वेडा पीर दिसतो आहे. माझ्या घरासमोर उभा राहून रात्रभर मलाच म्हणतो आहे, हे माझं घर आहे, म्हणून."

आतां मात्र जनार्दन स्वतःला आवरू शकला नाही. त्याने लोकांना विचारले–"तुम्हीच सांगा, हे घर माझे की त्याचे? तुम्ही सर्व दररोज या वाटेने येतां जातां आहां, म्हणून विचारतो आहे. या भामट्याची थोडी कान उघाडणी करा!"

सर्व गावकऱ्यांनी जनार्दनाला पायापासून डोक्यापर्यंत पाहिले व विचारले–"कोण रे

तू? चोर दिसतो आहेस! हे घर या दाढी वाल्याचेच तर आहे. आम्ही दररोज यालाच तर या घरात पाहतो आहो. आम्ही आजपर्यंत तुला पाहण्याचे पाप केले नाही. स्वत:चा जीव तुला हवा असेल तर आलास तेथे निघून जा. नाहीतर तुझ्या सर्वांगाची हाडेच मोडतील, लक्षात ठेव."

जनार्दन चकित झाला. गावकरी सर्व एक होऊन आपलं झोपडं आणि झोपडयातले सामान व ऐवज लुबाडण्यासाठी हा डाव टाकीत आहेत तर! तेव्हां त्याने एक दोनदां वेडयासारखं डोके हलविले वेडयासारखे डोळे गरगर करून एक दोनदां त्यांच्याकडे पाहिले आणि विचारले–"आज माझे डोळे उघडले, आजपर्यंत मी हे आपलेच घर आहे, असे समजत होतो. तर मग माझ्या पेटीत जो ऐवज आणि सोने आहे तेदेखील माझे नाही म्हणतां का?"

या माणसाचे डोके आतां नक्कीच फिरले आहे. बुद्धी ठिकाणावर नाही असे समजून ते म्हणाले–"तुझे कोठून असेल, आमचेच [illegible] तर!"

जनार्दन दूर एका जागी वाळूचा एक मोठा ढिगारा होता त्याच्याकडे बोट दाखवीत म्हणाला–"माझं लोखंडी पेटी भरून सोने त्या ढिगाऱ्यात आहे."

ते ऐकूताच कोण कोणाला जास्तच जास्त सोने मिळते या विचाराने ते सर्व काळी घाईघाईने तिकडे धावले. त्या दाढीवाल्यासह सर्वच्या सर्व तिकडे निघून गेल्यावरोबर जनार्दनाने निश्चितपणे समाधानाचा श्वास सोडला आणि एका सुरूच्या झाडाच्या बुंधात त्याने पुरून ठेवलेली पेटी काढून घेऊन होडक्यात बसून त्या दुष्टांच्या दृष्टीआड झाला.

चांगलीशी जागा पाहून रहायला वडिलांनी सांगितले होते त्याचा अर्थ चांगली माणसे हा त्याला कळला. तो स्वत:च्या गावी गेला आणि त्याच्याशी प्रेमादराने वागले त्यांच्यामध्ये राहून त्याने पुढील आयुष्य आनंदाने घालविले.

डाव फसला

एका खेडेगावात शिवू नांवाचा एक मध्यम स्थितीतला शेतकरी रहात असे. त्याच्या जवळ चार-पाच एकराची शेती होती आणि चार गुरे होती.

एके दिवशी त्या गावाचा कुलकर्णी विष्णुअण्णा शिवूला येऊन म्हणाले–"आपल्या गावच्या एका ब्राह्मणाने आपली पाच एकर जमीन विकायला काढली आहे. एकरी दोनशे वराहप्रमाणे विकायला तयार आहे तो. पहा तुला हवी तर!"

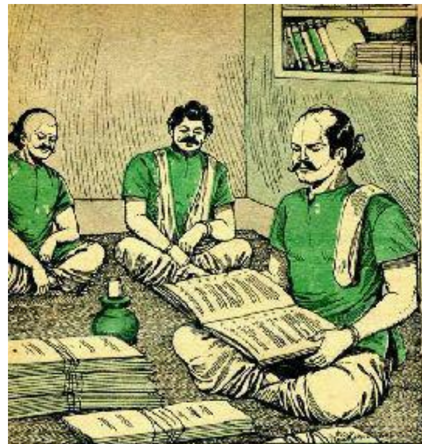
शिवू ती जमीन विकत घ्यायला तयार झाला आणि त्या ब्राह्मणाला एक हजार वराह देऊन त्याने विक्रीखत करून घेऊन जमीन ताब्यात घेतली. तो ब्राह्मण पैसे घेऊन परगावी निघून गेला.

एक महिना जेमतेम गेला असेल, विठू नावाचा त्याच गांवचा एक लोभी शेतकरी ब्राह्मणाने स्वस्तात शिवूला जमीन विकल्याचे ऐकून विष्णुअण्णाकडे आला व म्हणाला–"अहो! विष्णुअण्णा, तुमच्या सारख्या कुलकर्ण्याला मी कोठे जगात पाहिले नाही. ती पांच एकर जमीन शिवूला देवविलीत आणि या कानाची गोष्ट त्या कानाला कळू नये! आश्चर्यच आहे बुवा! माझ्याकडून चार पैसे मिळाले नसते असे वाटलं होय तुम्हांला?"

कुलकर्णी लोभी होता. तो शिवूच्या हातची जमीन विठूला मिळवून देण्याचा विचार करू लागला. दोघांनी एक कारस्थान करायचे ठरविले.

एके दिवशी शिवूने आपल्या माणसांना शेत नांगरायला आपल्या नव्या शेतात पाठविले. तेव्हां विठूने त्यांना अडविले व म्हणाला–"खबरदार! आत पाऊल ठेवाल तर! तंगडया मोडीन एकेकाच्या! हे शेत माझे आहे!" शिवूचे लोक निघून गेले.

श्री व्यं. श्री. बापट

दुसऱ्या दिवशी शिवू विठूच्या घरी गेला आणि विचारू लागला–"काय रे विठू! माझ्या लोकांना तू माझ्या शेतात जाऊ दिले नाहीस म्हणे?"

"होय! भिती कोणाची रे? मी विकत घेतलेल्या शेतात तुझे लोक शिरले तर गप्प बसेन होय? मीच येणार होतो ही गोष्ट तुला विचारायला!" विठू म्हणाला.

ते ऐकून शिवू थक्क झाला. म्हणाला–"मला कुलकर्ण्यांने ते शेत देवविले, मी एक हजार वराह मोजले आहेत, फुकट नाही घे.ले!"

शिवू विठूला घेऊन कुलकर्ण्यांकडे गेला. त्याने कुलकर्ण्यांना विचारले–"काय हो [illegible] विठूला विकलेत म्हणे?"

कुलकर्ण्यांने कागदपत्र काढून उलटून सुलटून पाहल्याचे सोंग केले व म्हणाला–"होय बुवा! चूक झाली खरी! त्या ब्राह्मणाकडे हे शेत दान म्हणून आले होते. पण त्यांच्या नांवी करून दिल्याचे कागदपत्र नव्हते. त्यांच्याकडून ते तुम्ही विकत घेतलेले लक्षात नाही राहले. यांनी त्याच्याकडून विकत घेतल्याची नोंद आहे, जुन्या हिशोबात. मी नवीन आलो ना, त्या ब्राह्मणाने मला फसविले हो!"

शिवू म्हणाला–"ठीक आहे, तरमग माझे पैसे परत करवा! नाहीतर मला शेत नांगरू द्या! ब्राह्मणाने मला शेत विकल्याचे तुम्हीच नाही का मला लिहून दिलेत?"

"माझी जमीन तू विकत घेतलीस हा तुझाच अपराध! आतां कसा नांगरील रे? आपले पैसे त्या ब्राह्मणाकडून वसूल करून घे! नाही तर, जा न्यायाधिशाकडे फिर्याद कर!" विठू म्हणाला.

"ठीक! तरमग न्यायाधिशाकडेच जाऊन न्याय निवाडा करवून घेतो!" असे सांगून शिवू निघून गेला. त्या दोघांनी आपल्या विरुद्ध तो डाव टाकल्याचे शिवूला कळले.

शिवू निघून गेल्यावर कुलकर्णी विठूला म्हणाला–"महाराजांच्या कचेरीत माझ्या ओळखीचा [illegible] शेत नागरीत असल्याचे व सारा भरीत असल्याचे लिहून घेऊन मी येतो. तोच जमिनीचा सारा वगैरेचा हिशोब ठेवतो. ठेवील तो लिहून कोठेतरी! म्हणजे ती जमीन तुझी झालीच समज!"

दुसऱ्याच दिवशी दोघे कचेरीच्या गावी त्या अधिकाऱ्याला भेटून त्याच्या हातावर शंभर वराह ठेवीत म्हणाले–"हे काम कसं ते पुरे का!"

तो अधिकारी लबाडीचा हिशोब बाहेर काढून ते फार धोक्याचे काम असल्याचे सांगीत म्हणाला–"काम पुरे झाल्यावर आणखी निदान पन्नास वराह द्यावे लागतील."

विठूने होकार दिला. आपला डाव साधल्याच्या आनंदात दोघे आपल्या गावी परतले.

दुसऱ्या दिवशी शिवू, कुलकर्णी आणि विठू न्यायाधिशाकडे गेले आणि त्यांना जे काही सांगावयाचे होते ते सांगितले.

न्यायाधिशाने शिवूला विचारले–"काय रे, तू शेत विकत घेतल्याचे काही प्रमाण आहे का तुझ्याकडे?"

"या कुलकर्ण्यांनीच माझ्याकडून त्या ब्राह्मणाला एक हजार वराह देववून त्यांच्याकडून त्यांनी मला शेत विकल्याचे विक्री खत करून दिले." विठू म्हणाला.

न्यायाधिशाने विठूला विचारले–"काय रे, मागे तू ते शेत विकत घेतल्याचे कागदपत्र कोठे आहेत?"

विठू खोट्या पावत्या न्यायाधिशाला दाखवून म्हणाला–"मी शेत नागरीत असून जमिनीचा सारा नियमितपणे भरीत असल्याच्या या पावत्या आहेत, पहा!"

न्यायाधीश म्हणाला–"तुम्ही आणखी दोन दिवसांनी या. मी सर्व कागदपत्र पाहून कचेरीतून नोंद वगैरे मागवितो व काय तो न्याय निवाडा करतो. सर्व नोंद कचेरीत असतेच!" असे सांगून त्याने त्यांना निरोप दिला.

न्यायाधिशाकडून परत येतांना विठू कुलकर्ण्यांना म्हणाला–"या व्यवहारात शिवूला एक हजार वराहांचा फटका बसणार आणि शेतसुद्धां हातातून जाणार! काय पण तुमचे डोके आहे?"

"न्यायाधीश माहिती मागविणार ती त्या आपल्या माणसाकडेच जाणार. तो आपल्याला अनुकूल असलेल्या गोष्टीच लिहून पाठविणार!" कुलकर्णी म्हणाला.

तिसऱ्या दिवशी महाराजांच्या कचेरीतून दोघां जणांनी येऊन न्यायाधिशाला काही कागदपत्र आणून दिले. ते कागदपत्र वाचून न्यायाधीश कुलकर्ण्याला, विठूला आणि शिवूला बोलावून म्हणाला–"तुमच्या फिर्यादी संबंधीचे कागदपत्र कचेरीतून आले आहेत!"

ते ऐकून विठू व कुलकर्णी परस्परांकडे पाहू लागले, परंतु काही बोलले नाहीत. शिवूला आपल्या तर्फेच निवाडा होणार या गोष्टीची खात्री होती.

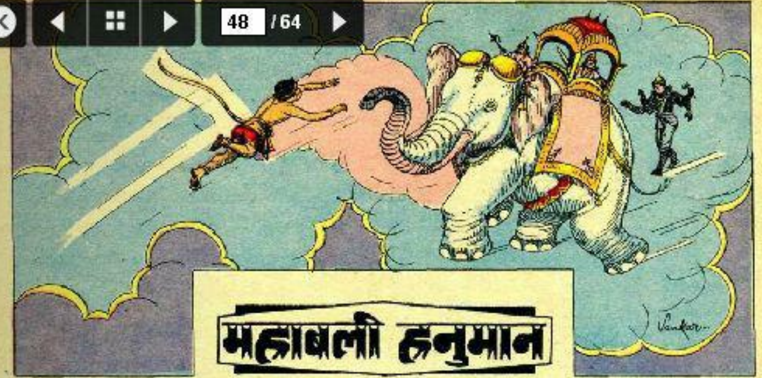
[illegible] जमीन शिवूचीच आहे. ती जमीन महाराजांच्या वडिलांनी शिवूच्या आजोबांना दान केली होती. शिवूच्या वडिलांनी ती जमीन गरीब ब्राह्मणाला दान केली. तीच जमीन शिवूने आतां त्या ब्राह्मणाला एक हजार वराह देऊन विकत घेतली. त्यात त्याची काही चूक नव्हती. आतां शिवूला नुकसान भरपाई म्हणून कुलकर्ण्यांनी आणि विठूने मिळून एक हजार वराह द्यावेत!"

दोघांनी एकदम विचारले–"ते कां?"

"कारण तुम्ही दोघांनी मिळून खोटचा पावत्याच तयार नाही करविल्यात तर महाराजांच्या कचेरीतल्या एका अधिकाऱ्याला लांच देऊन त्याच्याकडून ही लबाडी करविलीत. म्हणून महाराजांनी स्वतः ही शिक्षा तुम्हांला केली आहे." न्यायाधीश म्हणाला.

कुलकर्ण्यांनी व विठूने दोघांनी मिळून शिवूला एक हजार वराह दिले. हेरांकडून कचेरीत झालेल्या लांचलुचपतीची गोष्ट महाराजांच्या कानावर आली होती.

महाबली हनुमान

इंद्र पाठीशी आहे तेव्हां भिण्याचे काय कारण या घमेंडीत राहू साहस करून आंजनेयावर धावून गेला. आंजनेयाने राहूला पाहिले व त्याला वाटले, चांगले फळ आहे खायला. तो ते धरायला पुढे सरसावला. आंजनेयाला पुढे येत असलेला पाहून राहूची अक्षरशः गाळण उडाली. त्याने तेथून पाय काढला आणि इंद्राकडे धावला आणि म्हणाला–"हा मुलगा मला खायला येतो आहे, मला वांचव!"

"घाबरू नकोस!" असे म्हणत इंद्राने आपल्या ऐरावताला पुढे केले.

कर्कश आवाज काढीत पुढे येत असलेल्या मदोन्मत्त ऐरावताला पाहून व त्याला एक पांढरे शुभ्र फळ समजून ऐरावताला धरायला आंजनेय पुढे येऊ लागताच ऐरावताला देखील पाय मागे घ्यावा लागला.

तेव्हां मात्र इंद्राला राग आला. त्याने आपले वज्रायुध आंजनेयावर टाकले. वज्राघाताने आंजनेयाच्या हनुवटीला लागले. तो उदयाचलावर बेशुद्ध होऊन पडला.

ते पाहून वायुदेवाला राग आला व त्याने आपला संचार बंद केला.

मध्यंतरी अंजना आपल्या झोपडीत परत येऊन पाहते तर तेथे अंथरुणावर आंजनेय नव्हता. ती मुलाला शोधीत रडूं लागली.

तेव्हां केसरी येऊन तिला धीर देत म्हणाला–"रडू नकोस! तुझा मुलगा उगवत्या सूर्याला फळ समजून खायला आकाशात उडाला. ती गोष्ट राहूकडून इंद्राला

कळली. इंद्राने आपले वज्रायुध टाकून तुझ्या मुलाला घायाळ केले आहे. ते ऐकून वायूला राग आला व त्याने वाहणे बंद केले. तुझ्या मुलाला कोणताही अपाय घडणे शक्य नाही, तो सुरक्षित परतेल."

अंजनेच्या मनाचे समाधान झाले.

वायुदेवाने वाहणे बंद करताच देव घाबरले. ते ब्रह्मदेवाकडे धावले. त्यांनी वज्रायुधाने आंजनेयाच्या हनुवटीला लागलें असल्याचे व त्यामुळे वायूने रागावून संचार बंद केल्याचे सांगितले व या संकटांतून सोडविण्यास ब्रह्मदेवाजवळ विनंती केली.

ब्रह्मदेव आपल्या हंसवाहनावर वायुदेवाकडे म्हणाला–"बाबा रे! तूच सर्व प्राणि- [illegible] आहेस. तूच रागावलास तर ही सृष्टी कशी चालेल?"

वायुदेव आंजनेय बेशुद्ध होऊन पडला होता तेथे गेला व त्याने त्याला उचलून आणून ब्रह्मदेवासमोर ठेवले व म्हणाला– "पाहिलेत, हा कोणत्या स्थितीत आहे तो?"

ब्रह्मदेवाने त्याच्या अंगाला हाताचा स्पर्श केल्याबरोबर आंजनेयाच्या देहात चैतन्य निर्माण झाले.

ते पाहून वायुदेवाला आनंद झाला व तो त्रिलोकात संचार करण्यासाठी निघाला. ब्रह्मदेव देवांना म्हणाला–"हा मुलगा सामान्य नसून त्रिलोकास सुखी करण्याचे सामर्थ्य याच्या अंगी आहे. याला आपण निरनिराळे वर देऊन याला सर्व तऱ्हेने समर्थ केले पाहिजे. हा साक्षात् शंकराचा अवतार आहे!"

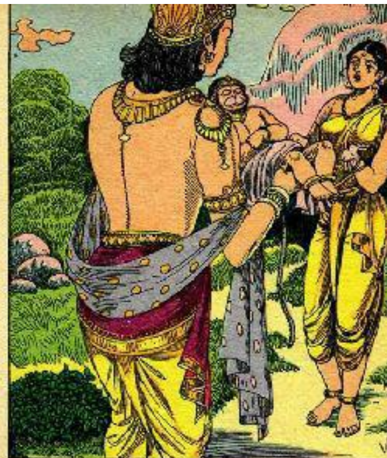
तेव्हां भूदेवीने आंजनेयाला सर्व वेदशास्त्रात प्राविण्य प्राप्त करण्यास शक्ती दिली. त्याला पाण्याचे भय राहणार नाही, असा वरुणाने वर दिला. कुबेराने त्याला युद्धात अजेय होण्याचा वर दिला. विश्वकर्म्याने कुंडले दिली. इंद्राने आंजनेयाला हनुमान हे नवे नाव दिले. वज्रायुधाने देखील त्याच्या देहाला अपाय होणार नाही, असा वर देऊन त्याला वज्रदेही केले. ब्रह्मदेवाने हनुमानाला चिरंजीवी केले.

[illegible] मुलाची निष्कलंक कीर्तिचंद्रिका त्रिलोकाला सुखी करील. तो अद्वितीय पराक्रमी होईल. अणिमागरिमादिक अष्टसिद्धी त्याला सहजी प्राप्त होतील. मनात विचार येतांच त्याला विश्वदर्शन होऊ शकेल. कामवासनेचा लवलेशही त्याच्या मनात राहणार नाही. त्याला इच्छा रूप प्राप्त होईल. असामान्य शौर्य, साहस व पराक्रम, दया इत्यादि गुण सर्वदा त्याच्या अंगी वास करतील." असा आशीर्वाद देऊन ब्रह्मदेव निघून गेला. हनुमानाचे सूर्याला धरण्यासाठी केलेले अद्भुत कार्य ऐकून व त्याच्या शौर्य पराक्रमाची वाखाणणी करीत देव निघून गेले.

वायुदेवाने हनुमानाला उचलून नेऊन अंजनेच्या हातात दिले. मुलगा परत आलेला पाहून त्या मातेच्या डोळ्यांत आनंदाश्रू आले. त्या प्रदेशात तपश्चर्या करणारे तपस्वी मुनी हनुमानाचे अद्भुत कार्य ऐकून आश्चर्य करू लागले. सर्व हनुमानाच्या शौर्याची वाखाणणी करू लागले.

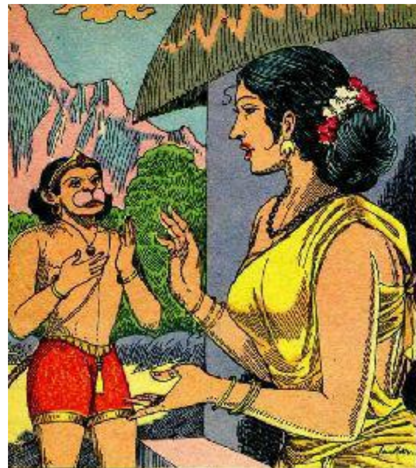
आपल्या मुलाला सर्व देवांनी वर दिल्याचे ऐकून अंजनेला परमानंद झाला.

हनुमान लहानाचा मोठा होऊ लागला. त्याला सर्व गोष्टींचे ज्ञान असून ही तो आपला खटयाळपणा करीतच राहिला. मर्कट चेष्टा करणे सोडण्याची बुद्धी त्याला

झाली नाही. आईवडिलांनी किती समजावून सांगितले तरी बालस्वभावाप्रमाणे तिकडे दुर्लक्ष करून हनुमानाने आपल्या मर्कट चेष्टा चालू ठेवल्या.

त्रिलोकाचे रक्षण करण्यासाठी जन्म घेतलेल्या हनुमानाने लहानपणी इतका खटयाळपणा सुरू केलेला पाहून ब्राह्मणांना काळजी वाटू लागली. त्याला रागावून गप्प करणे तर अशक्यच होते. त्याला शाप देणे अशक्य होते. कारण ब्रह्मदेवाने त्याच्यावर कोणत्याही शापाचा परिणाम होणार नाही, असा वर दिला होता. या शिवाय तो वज्रदेही व महाबली होता. त्याला कोणी अडविणारा, थांबविणारा

नसला तर तो त्रिलोक उध्वस्त करील की काय अशी भीती वाटू लागली. म्हणून ब्राह्मणांनी त्याला वर दिला की हनुमानाला त्याच्या अंगात किती शक्ती आहे त्याची कल्पनाच असू नये!

त्या दिवसापासून हनुमंताच्या स्वभावात व वागणुकीत एकदम बदल झाला. त्याच्या वागणुकीत सात्विकपणा आला. अंजना व केसरी दोघांनी मुलाच्या मनात झालेला तो बदल पाहिला. त्यांना आनंद झाला.

एके दिवशी अंजना हनुमंताला म्हणाली—"बाळा! तुला माहीत नाही, किष्किंधा नगरीत वाली व सुग्रीव नावाचे दोघे भाऊ आहेत. माझी आई अहिल्या हिच्या [illegible] इंद्रापासून व सूर्यापासून ते दोघे जन्मले. आईच्या या गुप्त प्रेमाची गोष्ट कळल्यावर माझे वडील गौतम यांना राग आला व त्यांनी दोघांना 'वानर व्हा' असा शाप दिला. तरी ते तुझे मामा आहेत. तेव्हां तू किष्किंधेला सुग्रीवाकडे जाऊन रहा. ते दोघे आपसांत भांडले तर तू वालीला ठार करू नकोस, एवढे सांगून ठेवते."

हनुमंताने आईला नमस्कार करून तिचा निरोप घेतला आणि किष्किंधेला आला. वाली व सुग्रीवाने आपल्या भाच्याला प्रेमाने ठेवून घेतले. हनुमान सुग्रीवाचा मंत्री म्हणून त्याच्याकडे राहू लागला. त्याच्या मनात वेदशास्त्राचा अभ्यास करण्याची इच्छा उत्पन्न झाली.

एक दिवशी हनुमान सूर्योदयाच्या वेळी आकाशात उड्डाण करून सरळ सूर्याकडे गेला व हात जोडून समोर उभा राहिला.

"संकल्पसिद्धिरस्तु!" असा आशीर्वाद देऊन सूर्याने त्याला विचारले—"काय रे बाबा, कशासाठी आला आहेस?"

"भास्करा! मी आपणांकडे वेदशास्त्र शिकून घेण्यासाठी आलो आहे." हनुमान म्हणाला.

"तू म्हणालास ते बरोबर! पण ते जमायचे कसे? मी मेरु पर्वताभोवती अति [illegible] शास्त्र शिकून घेणे तुला फार जड जाईल!" सूर्य म्हणाला.

त्यावर हनुमानाने विचारले—"महात्मन्! तरमग उदयाचलावर एक पाय आणि अस्ताचलावर एक पाय ठेवून उभा राहून शिकू म्हणता का? की आपल्या पुढेपुढे चालत शिकू म्हणता?"

ते ऐकून सूर्याला फार आनंद झाला. म्हणाला—"बाळा! तुझ्यासारखा थोर पराक्रमी त्रिलोकात दुसरा कोणी नाही. दोन्ही पर्वतांवर पाय ठेवून उभा रहा! तुझे ते रूप पाहून देवादिकांना आनंद होईल!"

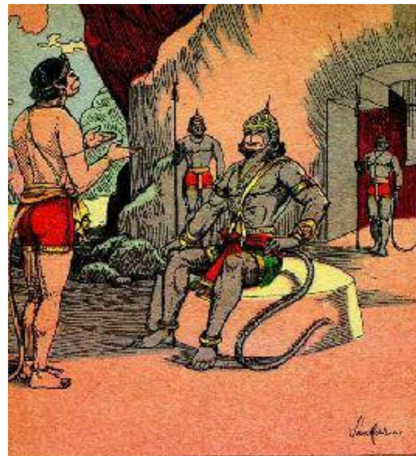
हनुमंताने सूर्याला प्रदक्षिणा घालून नमस्कार केला आणि आपले शरीर एवढे वाढविले की ते नक्षत्रांच्या पलीकडे गेले आणि दश दिशा व्याप्त झाल्या. सर्व ब्रह्मांड भरले. हनुमंताचे ते विराट रूप पाहून ब्रह्मदेवदेखील चकित होऊन पहात उभा राहिला. ऋषी मुनींनी व देवांनी हनुमंताला पाहून नमस्कार केला.

सूर्यदेखील ते विराट रूप पाहून थक्क झाला व म्हणाला—"तू प्रत्यक्ष रुद्रावतार आहेस! माझी कीर्ती वाढविण्यासाठी आला आहेस, मी तुला काय शिकविणार किंवा उपदेश देणार?"

हनुमान नम्रपणे म्हणाला—"महात्मन्! आपण असे बोलून मला लाजवू नये! आपण वेदांचे मूल कारण आहां, मला आपला शिष्य मानून तिन्ही वेदांचा उपदेश करावा." असे म्हणत हनुमानाने आपले सामान्य रूप धारण केले आणि सूर्याच्या रथासमोर हात जोडून उभा राहिला.

सूर्याचा वेग एका घडीला नऊ लक्ष चाळीस हजार योजन असा आहे. इतक्या वेगाने उडत हनुमानाने सूर्यासमोर उभा राहून सूर्याकडून शिकण्यासारखे जे काही होते ते सर्व शिकून घेतले. संगीत शास्त्रात त्याने प्राविण्य संपादन केले आणि षड्शास्त्र व चौसष्ट कला शिकून घेतल्या.

विद्याभ्यास पूर्ण करून हनुमानाने सूर्याला प्रणाम केला व त्याचा निरोप घेऊन किष्किंधेला परतला. हनुमंताने वेदशास्त्रात प्राविण्य मिळविल्याचे कळल्यावर सुग्रीवाला फार आनंद झाला. नंतर त्याने हनुमंतला आपल्याचकडे ठेवून घेतले.

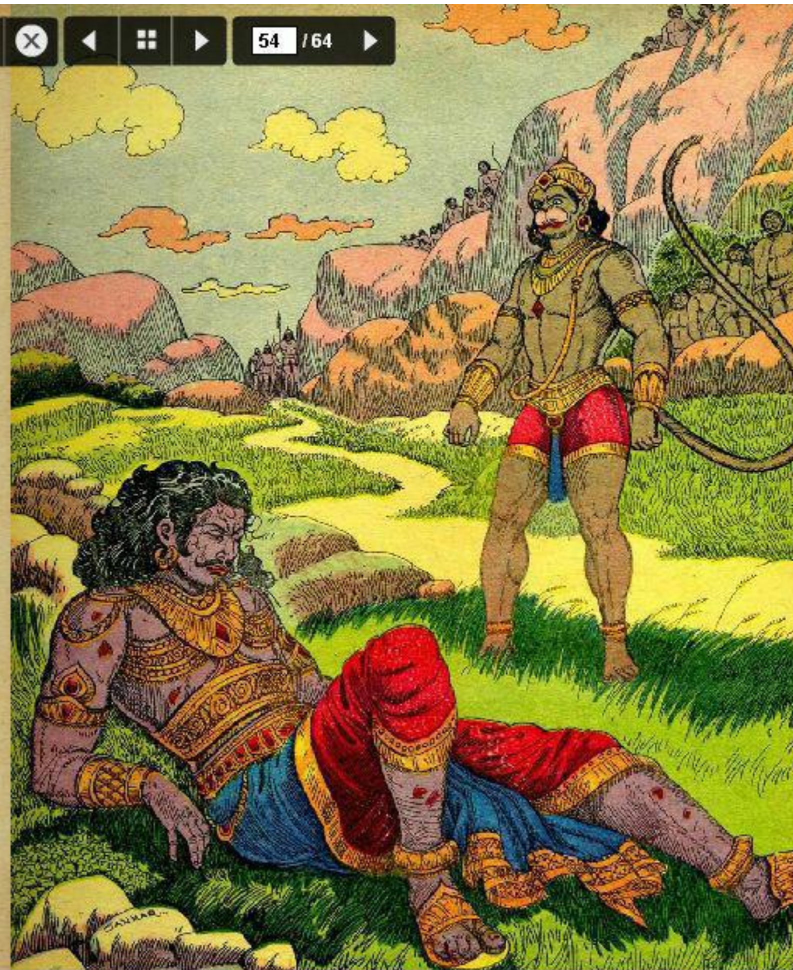
वाली व सुग्रीव दोघे भाऊ परस्परांच्या सल्ल्याने सर्व कामे करीत असत. दोघां भावांचे परस्परावर फार प्रेम होते. त्यांना ऋक्षविरज याने वाढविले होते. तो वारल्यावर वानर राज्याच्या गादीवर वाली बसला व सुग्रीव युवराज झाला.

वालीचा पराक्रम अद्वितीय होता: त्याच्याशी युद्ध करून कधी कोणाला जय

घमेंडीत रावणाने वालीकडे येऊन त्याला युद्धाला आव्हान केले. वालीने रावणाशी युद्ध करून त्याचा पराभव केला व त्याची घमेंड उतरविली. त्याला त्याने जिवंत सोडला, एवढेच. त्यानंतर रावण वालीच्या वाटेस कधी गेला नाही. त्याच्याशी सख्य ठेवण्यातच शहाणपण मानू लागला

त्यानंतर वालीला युद्धासाठी आव्हान केले ते दुंदुभी नावाच्या राक्षसाने. त्याने प्रथम घमेंडीत हिमवंताला युद्धासाठी आव्हान केले होते. हिमवंत त्याला म्हणाला–"बाबा रे! मला तुझ्याशी युद्ध करण्याची ताकद नाही. तुझ्याशी युद्ध करण्याची शक्ती एकट्या वालीत आहे. तु मधुवनात जाऊन त्याला युद्धाला आव्हान कर. तो नक्की येईल."

ते ऐकून दुंदुभी मधुवनात गेला आणि ते वन ध्वंस करून त्याने वालीला आव्हान केले. मधुवन किष्किंधेच्या परिसरातले एक सुंदर वन होते. वाली कोणाचे आव्हान ऐकून त्याच्यासमोर मान वाकविणारा नव्हता. त्याने दुंदुभीचा युद्धात वध करून त्याचा देह आकाशात फेकला. तो देह दूर ऋष्यमूक पर्वतावर जाऊन पडला. त्याचे रक्त वहात जाऊन त्या पर्वतावर तपश्चर्या करीत बसलेल्या मतंग मुनींना लागले. मतंग मुनींनी रागाने शाप दिला कि वालीने

कधी ऋष्यमूक पर्वतावर पाऊल ठेवले तर त्याच्या डोक्याशी शकले होऊन त्याच्याच पायावर लोळू लागतील.

त्यानंतर वालीचे दुंदुभीचा मुलगा मायावी याच्याशी वैर आले. वालीने मायावीचा बाप दुंदुभीचा फक्त वध केला. एकाच कारणास्तव दोघांचे वैर झाले. नाहीतर आणखी एका कारणामुळे दोघांचे भांडण झाले. ते एका स्त्रीमुळे.

एकदां रात्री मायावी मध्यरात्रीच्या सुमारास किष्किधा नगरीवर येऊन धडकला आणि त्याने वालीला आव्हान केले. तो त्या वेळी झोपलेला होता. त्याला भयंकर राग आला. त्याला शत्रूचा तो दर्प सहन झाला नाही. तो युद्धास निघाला. वालीला त्याची बायको तारा व सुग्रीव दोघांनी युद्धास न जाण्यासाठी किती सांगून पाहिले, परंतु वालीने त्यांच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष केले.

वालीला थांबवू न शकल्यावर सुग्रीव देखील भावाच्या मदतीला त्याच्या पाठोपाठ निघाला. दोघां भावांना युद्धाला

वाली व सुग्रीव त्याचा पाठलाग करीत निघाले. मायावी त्यांना बराच दूर घेऊन गेल्यावर कांटेरी झुडपाआड लपलेल्या एका गुहेत निघून गेला.

तेव्हां वाली सुग्रीवाला म्हणाला–"मी त्या दुष्टाला ठार करून येईपर्यंत तू बाहेर पाहारा देत रहा. सुग्रीवाला असे सांगून वालीदेखील मायावीच्या पाठोपाठ त्या गुहेत शिरला.

बराच काळ लोटला तरी वाली परतला नाही, तेव्हां तो युद्धांत मरण पावला तर नाही, असे वाटून सुग्रीव भ्याला. इतक्यात गुहेतून फेसाळलेले रक्त वहात बाहेर आले. गुहेतून येणारा आवाज राक्षसाचा असावा, असा सुग्रीवाला भास झाला.

तेव्हां आपल्या भावासाठी शोक करीत सुग्रीवाने एक मोठी शिळा गुहेच्या तोंडावर ठेवली आणि भावाला तिलोदक वगैरे देऊन किष्किंधेला परतला. वानरांनी त्याला गादीवर बसवून त्याचा राज्याभिषेक केला.

अमरवाणी

रजतम् वा, सुवर्णम् वा
वस्त्राण्याभरणानि च,
अविभक्तानि साधूना
मवगच्छन्ति साधवः ॥ १ ॥

[जे मित्र असतात ते आपल्या मित्राकडे चांदी आहे की सोने आहे किंवा सुंदर उंची वस्त्रालंकार आहेत हा भेदभाव मानीत नाहीत.]

आढ्यो वापि, दरिद्रो वा,
दु:खित, स्सुखितोपि वा,
निर्दोषो वा, सदोषो वा,
वयस्यः परमागतिः ॥ २ ॥

[धनी असो, दरिद्र असो, दुःखी असो की सुखात आरामात असो, दोषी असो निर्दोष असो, शेवटी मित्रच मोक्षवत् सुखी करतो.]

धनत्याग, स्सुखत्यागो,
देहत्यागोपि वा पुनः,
वयस्यार्थे प्रवर्तते
स्नेहम् दृष्ट्वा तथा विधम् ॥ ३ ॥

[स्नेह्याच्या प्रेमाखातर मित्र आपले धन, सुख व शेवटी देहदेखील त्याग करतात.]